

सुलभसंस्कृत-पठनम् - 01

How to use this book?

Before commencing our study of Saṃskṛtam, we invoke the blessings of God Ganesa to ward-off all the obstacles in our effort. Then we invoke the blessings of Goddess Saraswati for successful accomplishment of this knowledge. Then we invoke the blessings of Guru, and lastly we pray for the effective transfer of knowledge which involves the teacher and the students. Therefore, this book starts with the prayers for all the above mentioned reasons.

This book is divided into two parts, the first part consists of introduction to Saṃskṛita syllables and the second part to Saṃskṛita words. There are two supporting workbooks – Practice Workbook 01 and Practice Workbook 02 along with this book. While learning syllables, the students are requested to practice syllables in the Practice Workbook 01. The Practice Workbook 02 should be used when practicing reading and writing of Saṃskṛita words.

We have given a list of words at the end of this book for reading and writing practice. We have given a list of characters from the great epics - Mahabharata and Ramayana and a list of seers of Ancient India for reading practice. The continuous reading and writing practice will enable the students to move to the next book in the series of Saṃskṛita-Paṭhanam.

प्रथमो भागः - अक्षराभ्यासः

Part 01

**An Introduction to
SaṃskṛitaSyllables**

1. Prayers / प्रार्थना

Ganesa / गणेशः

वक्रतुण्डमहाकायसूर्यकोटिसमप्रभ ।

निर्विघ्नंकुरु मे देव सर्वकार्येषु सर्वदा ॥

Saraswati / सरस्वती

सरस्वति नमस्तुभ्यं वरदे कामरूपिणी ।

विद्यारम्भं करिष्यामि सिद्धिर्भवतु मे सदा ॥

Guru / गुरुः

गुरुर्ब्रह्मा गुरुर्विश्णुः गुरुर्देवो महेश्वरः ।

गुरुःसाक्षात् परं ब्रह्म तस्मै श्रीगुरवे नमः ॥

Vedic Mantra / वैदिकमन्त्रः

ओम् सहनावतु । सह नौ भुनक्तु । सह वीर्यं करवावहै । तेजस्विनावधीतमस्तु

माविद्वावहै ॥ ओम् शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥

2A. Importance of Saṃskṛtam

Saṃskṛtam is one of the old languages spoken by the people of the Bharatavarsha. It is the finest and the most accurate language to have ever existed on earth. It was the native language of the Vedic times and it was a spoken language once upon a time. Our forefathers were speaking in that language. Now, we have lost the connection with the language and the culture. But we attempt to establish the connection and pray to the Lord that we achieve success to some extent.

Our cultural tradition and the language were attacked and subject to onslaught of the foreign invasions. Mughals ruled for more than 800 years and the British for 200 years. They damaged our culture and the tradition. In spite of continuous onslaught of foreign invasion, this great language seems to fade into nothingness but thanks to initiatives of many people who have a love for the language – who understood the greatness of the language, this language is again coming back to its glory. Saṃskṛtam still survives. It is amazing and nobody can destroy it.

Saṃskṛtam belongs to a group of languages called Proto Indo-European languages. Latin – Greek and other languages are considered to be the part of this PIE. PIE is considered to be common ancestor of many of the Indo-European languages hypothetically. This theory was arrived during the 19th century. According to this theory, by comparing the most ancient languages, the parent language can be reconstructed. The parent language can be traced from the languages which they were descended from it. From that, parent language can be reconstructed. The reconstruction of the parent language is called Proto-Indo-European Model.

PIE is said to have been a spoken language during the period from 4500 BC to 2500 BC. The linguistic reconstruction of PIE provides insight into the culture and the religion of the native speakers of the language. When the native speakers of the language became isolated due to migrations, it diverged into ancient and modern Indo-European languages.

The widely spoken offspring language of PIE are Spanish, English, Persian, French, German, Portuguese, Italian and Indian languages like Hindi, Urdu, Marathi, Bengali etc. It shows that Saṃskṛtam is the mother of many Indian and European languages.

We use the word “Sanskrit”. There is nothing wrong with the word. But the word “Sanskrit” is anglicized word – English word. We will use the word “Saṃskṛtam”, not Sanskrit. The language is Saṃskṛtam. Here, the transliterated word is used. It is based on “International Alphabet of Sanskrit Transliteration (IAST)”.

In the year 2001, another international standard for Romanization – **“ISO 15919 "Transliteration of Devanagari and related Indic scripts into Latin characters”** was published, which uses diacritical marks to map consonants and vowels in Brahmi scripts to Latin script. Brahmi script is older than Devanagari script. Saṃskṛtam uses Devanagari script to represent the sound in the form of vowels and consonants, and their combinations.

Saṃskṛtam is a living language. How can a language be dead? You can say that a language is not in vogue anymore. But it is not proper to call it as a dead language. Because we forgot the language, can we call a language as dead? It is cruel to call a language as dead. Saṃskṛtam is a living language. It has its roots in Vedas. Vedas are the प्राण of ईश्वर. Since Vedas are not subject to destruction, Saṃskṛtam also does not have destruction. It cannot be destroyed. That is why the letters of the language are called अक्षरम्.

अक्षरम् means that which cannot be destroyed. Saṃskṛtam has its roots in Vedas and therefore, it cannot be destroyed. Also, the language is still spoken in some parts of India – studied in schools and colleges – available for communication. It is the second official language of Jharkhand, India. Therefore, Saṃskṛtam is worth studying.

If you want to study Upanishads – Bhagavad Gita – Brahmasutra – then you must know Saṃskṛtam. You will be totally handicapped if you do not know Saṃskṛtam. Any amount of translated study will not help you to understand the scriptures.

Now, you can decide whether it is worth pursuing Saṃskṛtam or to turn away if you find difficult in learning. In fact, the language is not difficult. It is our mindset towards the language which makes it difficult to learn.

Anything new you learn, it will be difficult in the beginning but you by continuous effort, you will learn and enjoy the fruit of learning.

2B. Introduction to Saṃskṛtam

Saṃskṛtam is one of the oldest language in the world and since many languages had their origin in Saṃskṛtam, it is called the “Mother of all languages.” Many of the modern languages of the world are considered to be the children of Saṃskṛtam as the origin of many words in it are traced to Saṃskṛtam.

For example, the Saṃskṛta words like नाम (nāma), गौ (gau), सर्प (sarpa), दन्त (danta), पञ्च (pañca), तत् (tat), सम (sama), सप्त (sapta), अष्ट (aṣṭa), नव (nava), यौवन (youvana) etc. has become name, cow, snake, dental, five, that, similar, seven, eight, nine, juvenile in English.

Saṃskṛtam is also known as “Deva Bhasha” or “Deva Vani” meaning the language of the Gods as it was spoken by the mythological gods. संस्कृतं नाम दैवी वाक् अन्वाख्याता महर्षिभिः says Dandin, a great poet. Saṃskṛtam means cultured or refined. सम्यक् कृतम् संस्कृतम्.

It is highly systematic and structured in terms of grammar and pronunciation. It has an excellent science of phonetics. The different sounds produced by the tongue

when touching the different parts of the mouth are appropriately used to name or address the things and objects of the world. Therefore, it is important to understand the position of the tongue in the mouth and mere imitation of sound will not give the actual charm of the language. Most of the words in Saṃskṛtam have an etymological derivation.

The knowledge of the language helps to understand the culture and the excellent tradition of the people who were speaking it. Though old in terms of its origin, it is still new and highly flexible. It is possible to coin appropriate words for modern scientific technologies using Saṃskṛta words. According to Forbes magazine [July 1987], Saṃskṛtam is the most convenient language for Software Programming. NASA looks at Saṃskṛtam as a possible software language as it is perfect and leaves little room for any errors.

There were and are many scientific, philosophical, historical and literary works available in Saṃskṛtam, and hence one can imagine the immensity of the literature available in it. Mahabharata, the famous literary work of Veda Vyasa is the largest epic in this world. We have Sutra literature like Ashtadhyayi, Shulba Sutra, Brahma Sutra, Yoga Sutra, Nyaya Sutra etc. in Saṃskṛtam. The famous epics like Ramayana and Mahabharata, the Classical poetry works like Kumarasambhava and Sakuntala by Kalidasa, Kiratarjuniya by Bhairavi etc. are all in Saṃskṛtam only.

The Pauranic literary works, poetries, stories and many scholarly treatises related to Veda, Vedanta, Vedanga etc- all these comprises a little of the huge literary works available in Saṃskṛtam. Many of the Saṃskṛta manuscripts were taken away by the foreign invaders and translated into their mother tongue. Still, the huge amount of literary and other works remain yet to be explored. Professor Macdonell says, “The intellectual debt of Europe to Saṃskṛtam literature has been undeniably great. It may perhaps become greater still in the years that are to come. We (Europeans) are still behind the making even our alphabet a perfect one.”

The connection between language and culture is deep-rooted and we cannot appreciate the one without the other. The culture of a people finds its expression in

the language they use and the structure of the language is determined based on the perception of the world by the speakers of the language. Lord Macaulay addressed the British Parliament in 1835 – “.....I do not think we would ever conquer this country (India), unless we break the very backbone of this nation, which is her spiritual and cultural heritage and therefore, I propose that we replace her old and ancient education system, her culture.....” Would this not suffice to get back to our culture through understanding of the language?

“Saṃskṛtam is the greatest language of the world,” says Max Mueller. “India was the motherland of our race and Saṃskṛtam, the mother of all Europe’s languages...Mother India is in many ways the mother of us all,” says Will Durant. Sir Mirza Ismail says, “If Saṃskṛtam would be divorced from the everyday life of the masses of this country, a light would be gone from the life of the people and the distinctive features of Hindu culture which have won for it an honoured place in world-thought would soon be affected to great disadvantage and loss both of India and of the world.”“Saṃskṛtam is deeper than Greek, richer than Latin, and more sophisticated than either of them,” says Thomas Macaulay.

Sir William Jones, the English Philologist suggested in his book “The Sanscrit Language” in 1786 that Greek and Latin were related to Saṃskṛtam and perhaps even Gothic, Celtic and Persian languages were related to Saṃskṛtam.” “I am convinced that everything has come down to us from the banks of Ganges. The Dynasty of Brahmins taught the rest of the world,” said Voltaire. Immanuel Kant said, “Mankind together with all science must have originated on the roof of the world i.e. the Himalayas”.

These words of some of the great personalities serve as a testimony for Saṃskṛtam being universally recognized as the most wonderful language invented by the human mind. Therefore, learning Saṃskṛtam helps to understand, analyse, and imbibe the culture and the knowledge of the refined thinkers of the past who had a glorious cultural history whose value is universal and relevant for all times. Saṃskṛtam also helps in refining and enhancing the thinking capacity of human brain. Above all, learning Saṃskṛtam is one of the best ways to discover oneself.

Anybody with interest and enthusiasm can easily learn Saṃskṛtam without much difficulty. It is worth investing your time in learning as you will discover the beauty, richness and charisma of the language slowly. It is better to learn the language without taking the support of transliteration from beginning onwards.

As you learn to start writing and reading in Saṃskṛtam, there will not be any necessity to connect with the transliteration. You will be slowly introduced to vowels, consonants and consonant-vowels combinations. Once you pick up the syllables and the sound of the syllables, you will be able to write and read Saṃskṛtawords which will further take you to reading sentences and verses. We wish you all the best in the effort of taking up this study seriously and any continuous studious effort gets rewarded at the end.

3. Introduction to Saṃskṛita Syllables - Varṇamālā[वर्णमाला]

वर्णः (varṇaha) meaning letter, and माला(mālā) meaning Garland, वर्णमाला means the Garland of Letters. The etymology of the word वर्णः is वर्ण्यते प्रेर्यते इति वर्णः. It means that which is impelled from the vocal organs. वर्णः also means that which delineates or describes precisely. Devanāgarī (देवनागरी) is the name given for the Saṃskṛita script. Varṇamālā are also called अक्षरमाला. अक्षरम् means that which is indestructible.

A. Vowels

There are 13 vowels in Saṃskṛitam. They are called स्वराः or स्वरवर्णाः or अचः. They are classified into -

1. Simple Vowels / Monophthongs
2. Conjunct Vowels / Diphthongs

Simple Vowels/ समानस्वराः/अमिश्रस्वराः

अ आ इ ई उ ऊ ऋ ॠ ऌ [9]

How to write it?

Short

Long

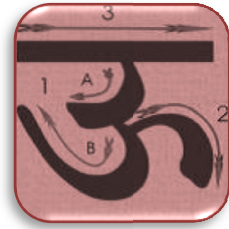
Short

Long

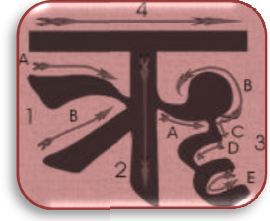
Short

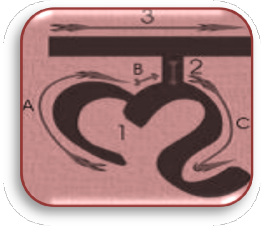
Long

Short

Long

Short

Diphthongs / Conjunct Vowels /संयुक्तस्वराः/मिश्रस्वराः

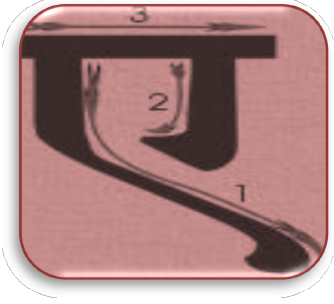
ए ऐ ओ औ [4]

Simple vowels have the same sound at the beginning and the end. Diphthongs are formed by the combination of two vowels in a syllable.

It begins with the sound of one vowel and ends with the sound of another vowel.

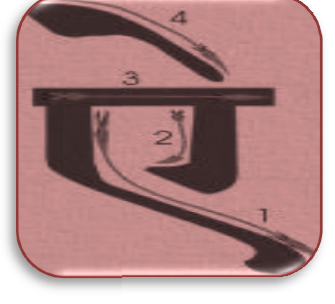
अ + इ = ए ; अ + उ = ओ ; अ + ए = ऐ ; अ + ओ = औ

How to write it?

Long

Long

Long

Long

The syllables अं and अः are not included in the vowel list, though they are also taught along with the vowels in the tradition. They are called उभय-अक्षरः. They are not independently used like other vowels but they add specific sounds to the स्वर they are added to.

- ➔ The dot on the top of the syllable अं is called अनुस्वारः (anuswāraha).
- ➔ The colon next to the syllable अः is called विसर्गः (visargaha).

Mātraha (मात्रः) is the measure/unit of time taken to pronounce a letter. Based on the time taken to pronounce the letter, vowels are classified into Short Vowels and Long Vowels.

Short Vowels / ह्रस्व-स्वराः

अ इ उ ऋ ॠ

**Pronunciation
Help**

अ is pronounced as in America, cup, bus, etc. To utter अ, there is slight tension in the throat. But there is no tension when uttering दीर्घ आ or लुप्त अ.

इ is pronounced as in inform, heat, init, etc.

उ is pronounced as in look, suit, book, etc.

अ, इ and उ are the basic sounds

ऋ is pronounced as in crystal, river, etc. though there is no direct equivalent.

ॠ is pronounced as in jewellery, glycerine, etc.

Note: ए, ऐ, ओ and औ have no short vowels.

Long Vowels / दीर्घ-स्वराः

आ ई ऊ ऋ ए ऐ ओ औ

Pronunciation Help

आ is pronounced as in father, far, bar, fall, etc.

ई is pronounced as in easy, beet, eagle, etc.

ऊ is pronounced as in rooster, fool, pool, etc.

ऋ is the long form of ॠ and pronounced as in reed.

ए is pronounced as in fable, gray, gate, etc.

ऐ is pronounced as in my, fly, aisle, etc.

ओ is pronounced as in goat, road, pole, etc.

औ is pronounced as in down, noun, loud, etc.

- ⇒ If the time taken to pronounce a short vowel is 1 second, then the time taken to pronounce long vowels and diphthongs would be 2 seconds. All diphthongs are long vowels.
- ⇒ Elongated or protracted vowels are those which take more than 2 seconds like in ओ३म्. They are called लुताः.

एकमात्रो भवेद् ह्रस्वः द्विमात्रो दीर्घ उच्यते ।

त्रिमात्रस्तु प्लुतो ज्ञेयः व्यञ्जनं चार्धमात्रमकम् ॥

Note:

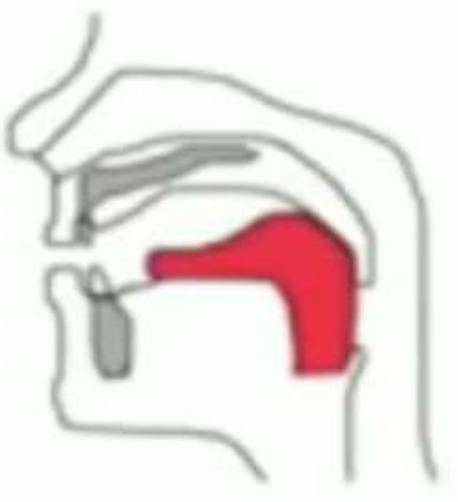
आ, ई, ऊ and ऋ are long vowels.

ए, ऐ, ओ and औ are long and conjunct vowels.

Place of Pronunciation of Vowels

- ❖ अ & आ – Throat. Gutturals.
- ❖ इ & ई – Palate. Hence, Palatals.
- ❖ उ & ऊ – Lips. Hence, Labials.
- ❖ ऋ & ॠ – Cerebrum. Hence, Cerebrals.
- ❖ लृ – Teeth. Hence, Dentals.
- ❖ ए & ऐ – Throat & Palate.

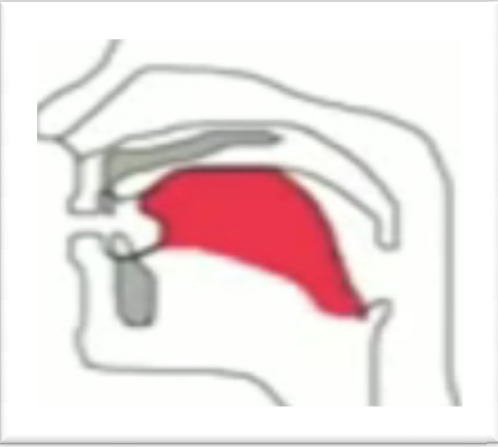
❖ ओ & औ – Throat & Lips

What are Gutturals?

Sounds produced at the back of the oral cavity i.e.

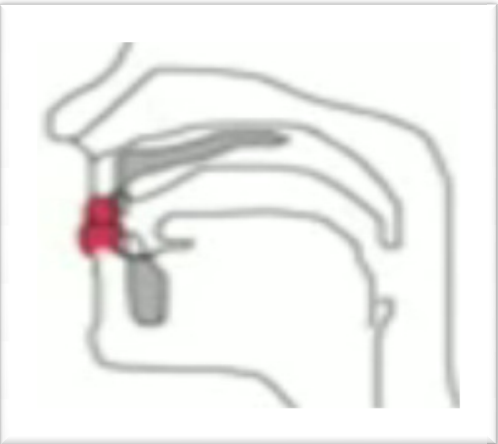
throat. E.g. अआ

What are Palatals?

Sounds produced when touching the palate of the mouth with the tongue.

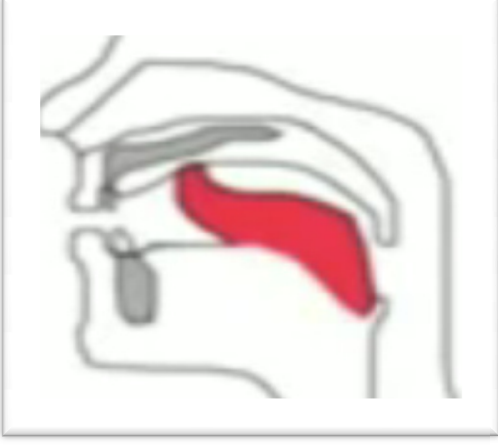
E.g. इ ई

What are Labials?

Sounds produced when touching the upper lip with the lower lip.

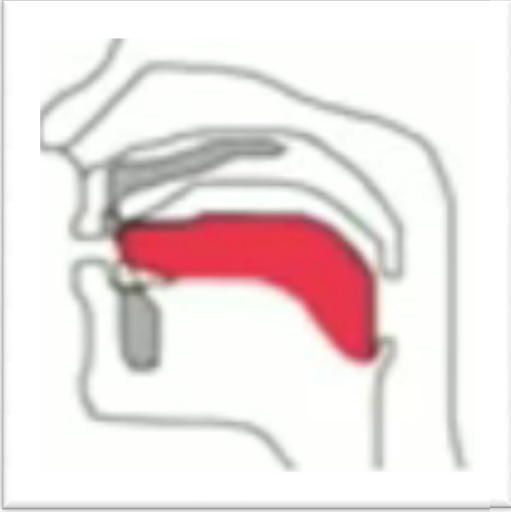
E.g. उ ऊ

What are Cerebrals?

Sounds produced by touching the roof of the mouth with the tongue. The tongue is curly in this

position. E.g. ऋॠ

What are Dentals?

Sounds produced by touching just above the upper teeth.

E.g. लृ

SUMMARY

- There are 13 + 2 Vowels.
- Vowels are classified into Simple Vowels and Conjunct Vowels.
- Simple Vowels – अ आ इ ई उ ऊ ऋ ॠ लृ [9]
- Conjunct Vowels – ए ऐ ओ औ [4]
- Another way of classification in terms of time taken to pronounce - Short Vowels and Long Vowels.
- Short Vowels – अ इ उ ऋ लृ [5]
- Long Vowels – आ ई ऊ ऋ ए ऐ ओ औ [8]
- आ, ई, ऊ and ऋ are long vowels.
- ए, ऐ, ओ and औ are long and conjunct vowels.
- All Conjunct Vowels are long vowels.

B. Consonants

There are 33 consonants in Saṃskṛtam. They are called व्यञ्जनानि (vyanjanāni).

A pure consonant is linguistically defined to be one without any vowel attached to it. But consonants are meaningful only when uttered with a vowel.

The syllables which can be pronounced independently are called Vowels, and those which cannot be pronounced independently are called Consonants. येषां वर्णानाम् उच्चारणं स्वतन्त्रं न भवति ते व्यञ्जनानि कथ्यन्ते । Therefore, vowels are compared to the life, and the consonants to the body. संस्कृते पञ्चविंशतिः वर्गव्यञ्जनानि नव च अवर्गव्यञ्जनानि सन्ति।

Consonants consist of

- Five class consonants each consisting of five consonants / वर्गव्यञ्जनानि[25]
- Semi-vowels / अन्तस्थाः[4]
- Sibilants / ऊष्माणः[3]. They are hard-aspirate.
- Soft-aspirate ह[1]. This also comes under Sibilants.

Class Consonants / वर्गव्यञ्जनानि

1. The consonants in the first group come under Gutturals / कण्ठ्यः. It is pronounced by touching the hind part of the tongue to the Throat. वर्गः means group.

कवर्गः / कुः

क ख ग घ ङ

क sounds like the first syllable in cup, come. It is non-aspirate / अल्पप्राणः.

ख is an aspirated form / महाप्राणः of क. For aspirated forms, more air (breath) is expelled from the mouth when uttering the syllable. It sounds like the kh in bunkhouse.

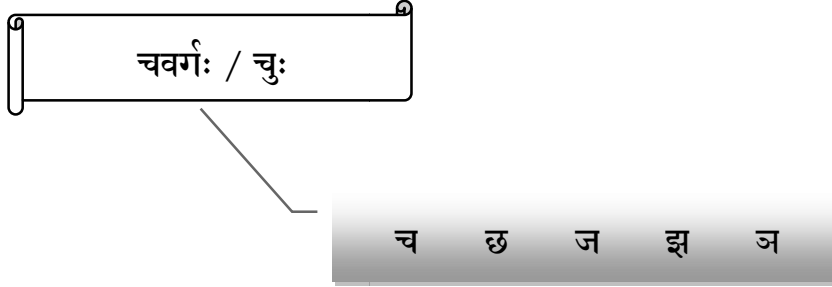
ग sounds like the g in go, gum, girl. It is non-aspirate.

घ is the aspirated form of ग. It sounds like the gh of loghouse, aghast.

ङ sounds like the ng in finger, monkey, puncture, sing. It is nasal.

2. The consonants in the second group come under Palatals / तालव्यः. It is pronounced by touching the middle part of the tongue to the middle roof of the mouth.

च sounds as in chair, chum. It is non-aspirate.

छ is the aspirated form of च. Sounds as in Churchill when pronounced as two words but the second ch is sounded with a special stress. Another example – charm.

ज sounds as in jump, jar, just. It is non-aspirate.

झ is the aspirated form of ज.

ञ sounds similar to the last syllable in espana. It is nasal.

2. The consonants in the third group come under Cerebrals / मूर्धन्यः. It is pronounced by touching the tip of the tongue against roof of the mouth.

टवर्गः / टुः

ट ठ ड ढ ण

ट sounds as in term, stable, taylor. It is non-aspirate.

ठ is the aspirated form of ट. Sounds like the t in table but using more breath.

ड sounds as in dynamic, double, day, differ. It is non-aspirate.

ढ is the aspirated form of ड. Sounds as dh in adhere, redhead.

ण sounds similar to the n in fund, gentle, hunting. It is nasal.

4. The consonants in the fourth group come under Dentals / दन्त्यः.

It is pronounced by touching the tip of the tongue against the base of the teeth.

तवर्गः / तुः

त थ द ध न

त sounds as in path, first syllable in thirty. It is non-aspirate.

थ is the aspirated form of त.

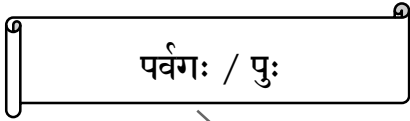
द sounds as in that, sounds like the first syllable in thus. It is non-aspirate.

ध is the aspirated form of द.

न sounds similar to the n in null, name, nut. It is nasal.

5. The consonants in the fifth group come under Labials / ओष्ठ्यः. It is pronounced by touching the lips together.

प sounds as in pun, punish, spin. It is non-aspirate.

फ is the aspirated form of प. Sounds like ph in shepherd.

ब sounds as in but, butter, beautiful. It is non-aspirate.

भ is the aspirated form of ब. Sounds as bh in abhor, clubhouse.

म sounds similar to the mother, mud, man. It is nasal.

Semi-vowels / अन्तस्थ-वर्णाः

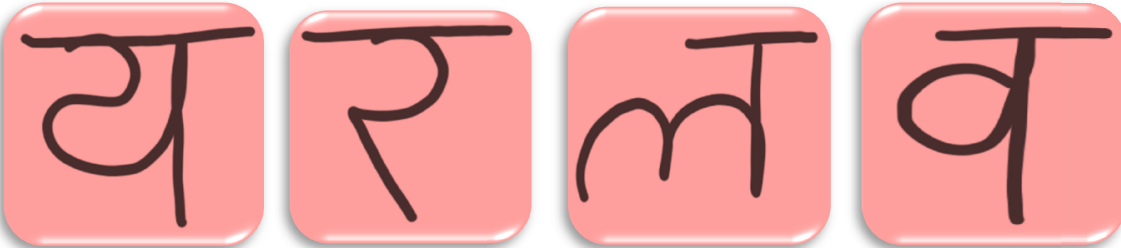
य र ल व

य sounds as in yes, loyal, young.

र sounds as in red, rub, real.

ल sounds as in law, luck, laugh.

व sounds as in victory, verb, vast.

Sibilants / उष्मवर्णाः

श ष स ह

श sounds as in shine, shirt.

ष sounds like the first syllable in shall or like the c in efficient.

स sounds similar to the s in the sweet, same, servant.

ह sounds as in her, hero, harmony.

Additional consonants

ळ क्ष झ

Note:

The knowledge of the place of pronunciation of वर्गव्यञ्जनानि are important for the understanding of grammatical rules in the context of Euphonic Combinations (सन्धिः) and Compound words (समासः).

Summary of the Place of Pronunciation of Consonants

क ख ग घ ङ - Gutturals

च छ ज झ ञ - Palatals

ट ठ ड ढ ण - Cerebrals

त थ द ध न - Dentals

प फ ब भ म - Labials

य – Palatal

श – Palatal

र – Cerebral

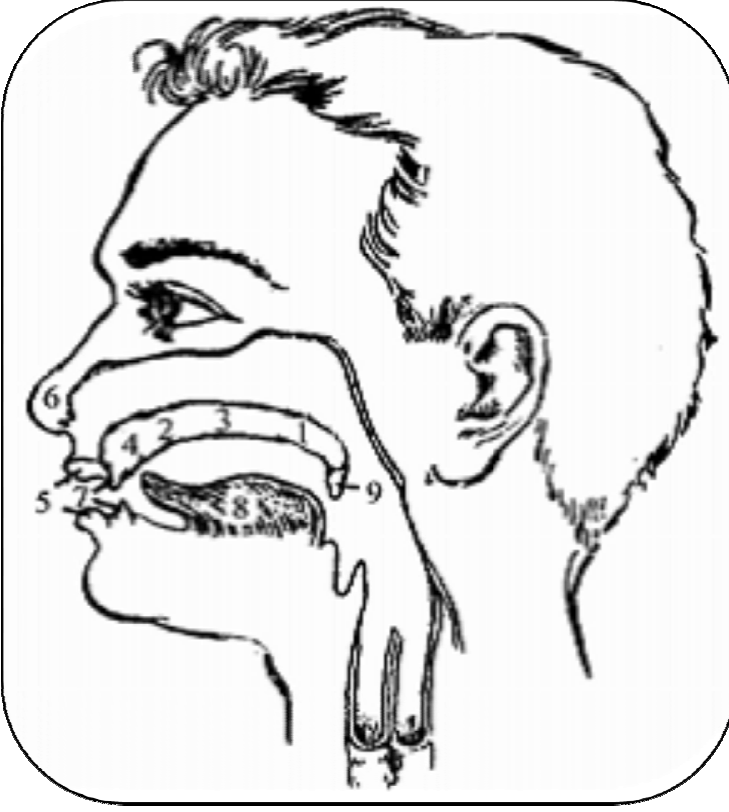
ष – Cerebral

ल – Dental

स – Dental

व – Dental + Labial

ह – Guttural

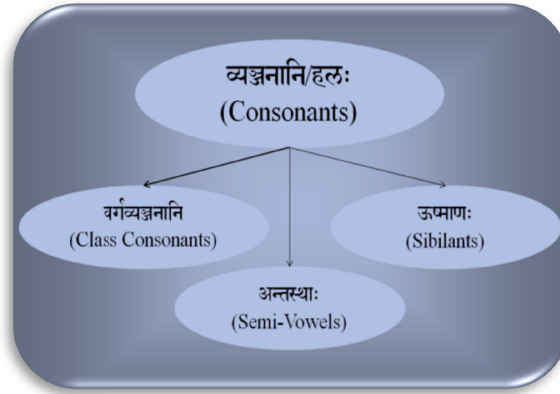
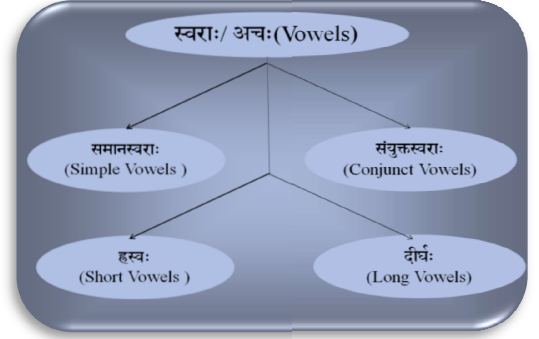
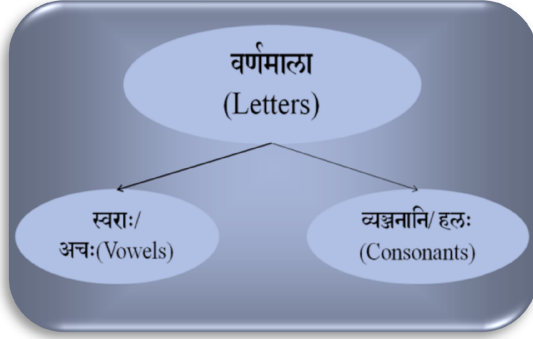
4. Phonetics of Saṃskṛitam

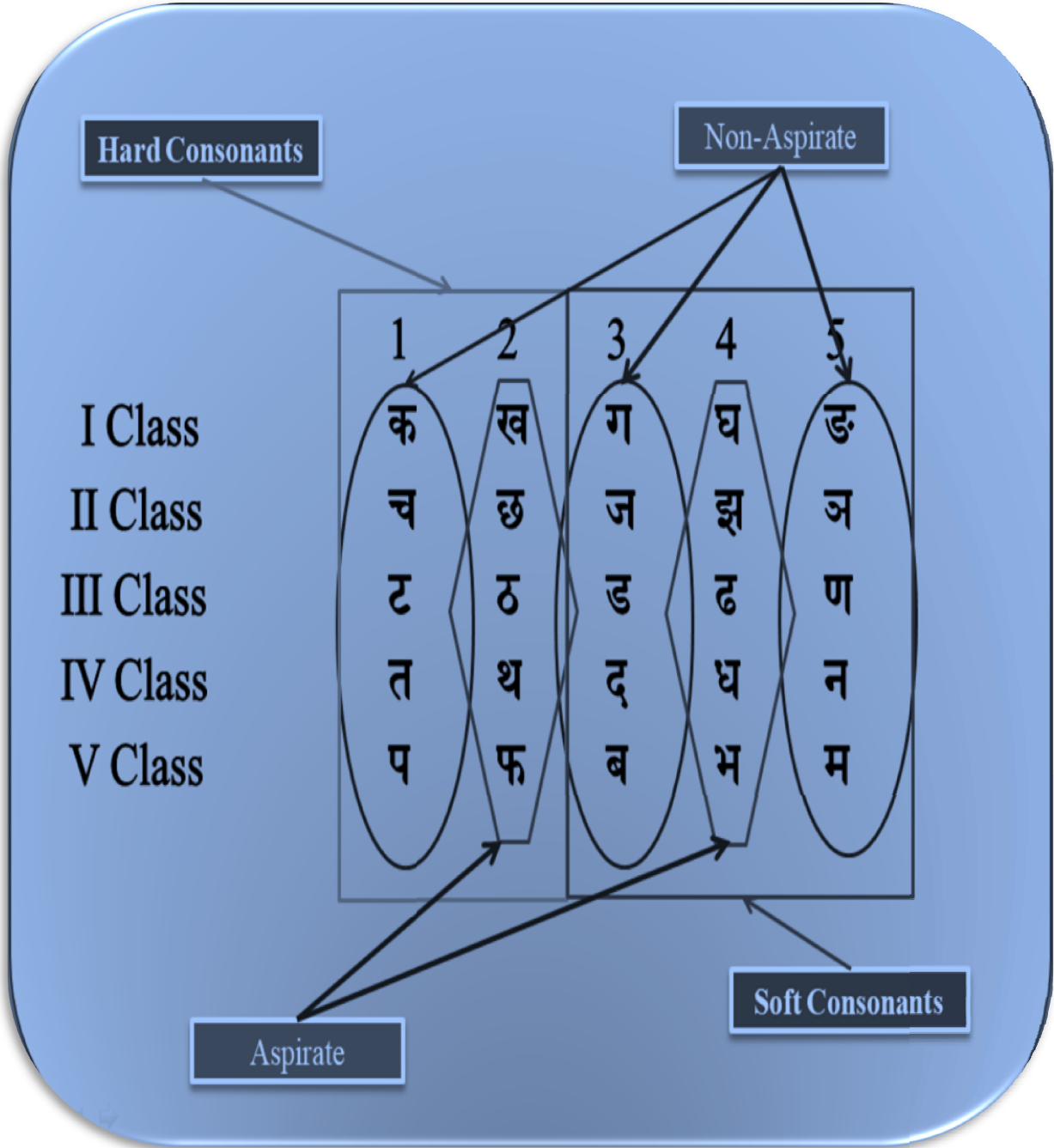
Saṃskṛita has a wonderful science of phonetics. The sound of the syllables corresponds to touching the different parts of the mouth with the tongue. For easy understanding, the sketch indicates the position of the tongue for pronouncing different syllables.

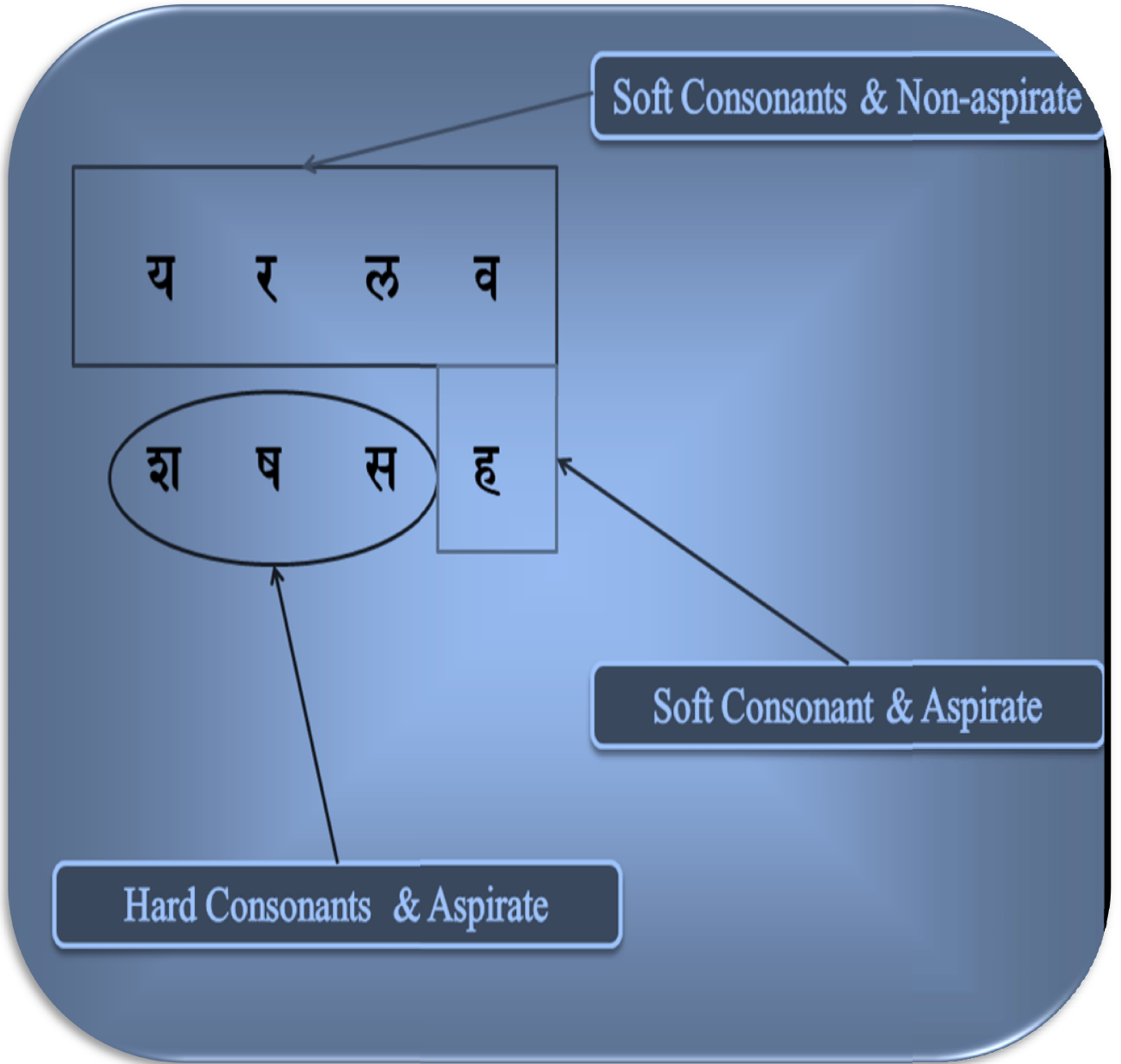
Place of Pronunciation -

1 – Gutturals / कण्ठ्यः	–	Pronounced with throat
2 – Palatals / तालव्यः	–	Pronounced with palate
3 – Cerebrals / मूर्धन्यः	–	Pronounced with cerebrum
4 – Dentals / दन्त्यः	–	Pronounced with teeth
5 – Labials / ओष्ठ्यः	–	Pronounced with lips
6 – Nasals / अनुनासिकः	–	Pronounced with nose

Summary

5. Classification Chart of the Syllables

Vowels / स्वराः			Place of Pronunciation/ उच्चारण-स्थानम्	Hard Consonants			Soft Consonants				
							Non-aspirate /अल्पप्राणः			Aspirate/ महाप्राणः	
Short /ह्रस्वः	Long / दीर्घः			Nonaspirate/ अल्पप्राणः	Aspirate/ महाप्राणः	Sibilants / ऊष्माणः	Non-aspirate	Nasals / अनुनासिकाः	Semi-Vowels	Aspirate	Sibilants / ऊष्माणः
		Diphthongs/ संयुक्त-अक्षराणि									
इ	ई	ए ऐ ओ औ	<u>Palatals</u>	च	छ	श	ज	ञ	य	झ	
अ	आ		<u>Gutturals</u>	क	ख		ग	ङ		घ	ह
उ	ऊ		<u>Labials</u>	प	फ		ब	म	व	भ	
ऋ	ॠ		<u>Cerebrals</u>	ट	ठ	ष	ड	ण	र	ढ	
लृ			<u>Dentals</u>	त	थ	स	द	न	ल	ध	

6. Pronunciation Guide

(1) अ-कु-ह-विसर्जनीयानां कण्ठः ।

Gutturals are अ, आ, क, ख, ग, घ, ङ, ह.

(2) इ-चु-य-शानां तालु ।

Palatals are इ, ई, च, छ, ज, झ, ञ, य, श.

(3) ऋ-टु-र-षाणां मूर्धा ।

Cerebrals are ऋ, ॠ, ट, ठ, ड, ढ, ण, र, ष.

(4) लृ-तु-ल-सानां दन्ताः ।

Dentals are लृ, त, थ, द, ध, न, ल, स.

(5) उ-पूषध्मानीयानाम् ओष्ठौ ।

Labials are उ, ऊ, प, फ, ब, भ, म. The sound form of visarga (:) followed by प or फ is called उपध्मानीयः / Labial-visarga.

(6) जिह्वामूलीयस्य जिह्वामूल्यम् ।

The sound form of visarga (:) followed by क or ख is called जिह्वामूलीयः / Guttural-visarga.

(7) Hard Consonants / कठोर-व्यञ्जनानि—

The first two consonants of all the five groups in addition to the sibilants are called Hard Consonants. They are क, ख, च, छ, ट, ठ, त, थ, प, फ, श, ष, स.

(8) Soft Consonants / मृदु-व्यञ्जनानि-

The last three consonants of all the five groups in addition to the semi-vowels and the soft-aspirate ह are called Soft Consonants.

They are ग, घ, ङ, ज, झ, ञ, ढ, ण, द, ध, न, ब, भ, म, य, र, ल, व, ह.

(9) Nasal Consonants / अनुनासिका:-

The last syllable of all the five groups is called Nasal Consonant.

They are ञ, म, ङ, ण, न.

(10) अनुस्वारः & विसर्गः-

अनुस्वारः (ं) and विसर्गः (:) are called अयोगवाहाः. अनुस्वाराः are nasals.

(11) एदैतोः कण्ठ-तालु -

ए and ऐ are pronounced with the help of throat and palate.

(12) ओदौतोः कण्ठ-ओष्ठम् -

ओ and औ are pronounced with the help of throat and lips.

(13) वकारस्य दन्त-ओष्ठम्-

व is pronounced with the help of teeth and lips.

Note:

अनुस्वार is divided into two types.

1. पूर्ण-अनुस्वारः – Denoted by a dot placed above the letter. Pronounced with ‘m’ sound. E.g. कं [kam]

2. अर्ध-अनुस्वारः – Denoted by a crescent sign. Pronounced with ‘n’sound. E.g. कै [kan]

7. Consonant-Vowel Combinations / गुणिताक्षराणि

Consonants without vowel are written –

क् ख् ग् घ् ङ् ।

च् छ् ज् झ् ञ् ।

ट् ठ् ड् ढ् ण् ।

त् थ् द् ध् न् ।

प् फ् ब् भ् म् ।

य् र् ल् व् ।

श् ष् स् ह् ।

For the sake of pronunciation, the letter अ is added like –

क् + अ = क । ख् + अ = ख । ग् + अ = ग । घ् + अ = घ । ङ् + अ = ङ ।

च् + अ = च । छ् + अ = छ । ज् + अ = ज । झ् + अ = झ । ञ् + अ = ञ ।

ट् + अ = ट । ठ् + अ = ठ । ड् + अ = ड । ढ् + अ = ढ । ण् + अ = ण ।

त् + अ = त । थ् + अ = थ । द् + अ = द । ध् + अ = ध । न् + अ = न ।

प् + अ = प । फ् + अ = फ । ब् + अ = ब । भ् + अ = भ । म् + अ = म ।

य् + अ = य । र् + अ = र । ल् + अ = ल । व् + अ = व ।

श् + अ = श । ष् + अ = ष । स् + अ = स । ह् + अ = ह ।

All the vowels can be added to the consonant. Each vowel has a special sign [स्वर-चिह्नम्] associated with it when combining with a consonant which is known as vowel extension [Refer Practice Workbook 01].

The vowel signs are called गुणिताक्षराणि (guṇitākṣarāṇi). When it is added to the basic shape of the consonant, it results in a syllable consisting of the consonant and the vowel.

In the following, the consonant is represented by the symbol - ँ

When आ is added, the consonant will look → ा

Similarly,

इ	→	ि	ई	→	ी
उ	→	ु	ऊ	→	ू
ऋ	→	ृ	ऌ	→	ॄ
ए	→	े	ऐ	→	ै

ओ → ो

औ → ौ

अं → ँ

अः → ः

For example,

क् + अ = क [ँ]

क् + आ = का [ा]

क् + इ = कि [ि]

क् + ई = की [ी]

क् + उ = कु [ु]

क् + ऊ = कू [ू]

क् + ऋ = कृ [ृ]

क् + ॠ = कृ [ृ]

क् + ए = के [े]

क् + ऐ = कै [ै]

क् + ओ = को [ो]

क् + औ = कौ [ौ]

क् + अं = कं [ँ]

क् + अः = कः [ः]

कवर्गः+ vowels

क	का	कि	की	कु	कू	कृ	के	कै	को	कौ	कं	कः
ख	खा	खि	खी	खु	खू	खृ	खे	खै	खो	खौ	खं	खः
ग	गा	गि	गी	गु	गू	गृ	गे	गै	गो	गौ	गं	गः
घ	घा	घि	घी	घु	घू	घृ	घे	घै	घो	घौ	घं	घः
ङ	ङा	ङि	ङी	ङु	ङू	ङृ	ङे	ङै	ङो	ङौ	ङं	ङः

चवर्गः+ vowels

च	चा	चि	ची	चु	चू	चृ	चे	चै	चो	चौ	चं	चः
छ	छा	छि	छी	छु	छू	छृ	छे	छै	छो	छौ	छं	छः
ज	जा	जि	जी	जु	जू	जृ	जे	जै	जो	जौ	जं	जः
झ	झा	झि	झी	झु	झू	झृ	झे	झै	झो	झौ	झं	झः
ञ	जा	जि	जी	जु	जू	जृ	जे	जै	जो	जौ	जं	जः

टवर्गः+ vowels

ट	टा	टि	टी	टु	टू	टृ	टे	टै	टो	टौ	टं	टः
ठ	ठा	ठि	ठी	ठु	ठू	ठृ	ठे	ठै	ठो	ठौ	ठं	ठः
ड	डा	डि	डी	डु	डू	डृ	डे	डै	डो	डौ	डं	डः
ढ	ढा	ढि	ढी	ढु	ढू	ढृ	ढे	ढै	ढो	ढौ	ढं	ढः
ण	णा	णि	णी	णु	णू	णृ	णे	णै	णो	णौ	णं	णः

तवर्गः+ vowels

त	ता	ति	ती	तु	तू	तृ	ते	तै	तो	तौ	तं	तः
थ	था	थि	थी	थु	थू	थृ	थे	थै	थो	थौ	थं	थः
द	दा	दि	दी	दु	दू	दृ	दे	दै	दो	दौ	दं	दः
ध	धा	धि	धी	धु	धू	धृ	धे	धै	धो	धौ	धं	धः
न	ना	नि	नी	नु	नू	नृ	ने	नै	नो	नौ	नं	नः

पवर्गः+ vowels

प	पा	पि	पी	पु	पू	पृ	पे	पै	पो	पौ	पं	पः
फ	फा	फि	फी	फु	फू	फृ	फे	फै	फो	फौ	फं	फः
ब	बा	बि	बी	बु	बू	बृ	बे	बै	बो	बौ	बं	बः
भ	भा	भि	भी	भु	भू	भृ	भे	भै	भो	भौ	भं	भः
म	मा	मि	मी	मु	मू	मृ	मे	मै	मो	मौ	मं	मः

Semi-vowels + vowels

य	या	यि	यी	यु	यू	यृ	ये	यै	यो	यौ	यं	यः
र	रा	रि	री	रु	रू	-	रे	रै	रो	रौ	रं	रः
ल	ला	लि	ली	लु	लू	लृ	ले	लै	लो	लौ	लं	लः
व	वा	वि	वी	वु	वू	वृ	वे	वै	वो	वौ	वं	वः

Sibilants +vowels

श	शा	शि	शी	शु	शू	शृ	शे	शै	शो	शौ	शं	शः
ष	षा	षि	षी	षु	षू	षृ	षे	षै	षो	षौ	षं	षः
स	सा	सि	सी	सु	सू	सृ	से	सै	सो	सौ	सं	सः
ह	हा	हि	ही	हु	हू	हृ	हे	है	हो	हौ	हं	हः

Reading Practice 01

अ + ज → अज

व + ट → वट

ग + ज → गज

क + र → कर

ल + ता → लता

धे + नु → धेनु

मा + ला → माला

र + मा → रमा

क + पि → कपि

मु + नि → मुनि

घ + ट → घट

वी + णा → वीणा

घ + टी → घटी

गी + ता → गीता

जनः → ज + नः

यतः → य + तः

मनः → म + नः

ततः → त + तः

यदा → य + दा

तदा → त + दा

माता → मा + ता

दाता → दा + ता	यथा → य + था	तथा → त + था
निधिः → नि + धिः	विधिः → वि + धिः	वीरः → वी + रः
धीरः → धी + रः	योगः → यो + गः	भोगः → भो + गः

Reading Practice 02

अजः	गजः	इह	एव	अपि	तपः
मनः	करः	देवः	शिवः	रामः	सीता
कविः	शिरः	फलम्	मुखम्	माला	ललाटम्
नदी	मति	नयनम्	नासिका	अधरः	नखः
मधु	जगत्	वेदः	पुरुषः	नारी	पुराणम्
नाभिः	जानुः	दशरथः	नरः	मुनिः	रथः
ललाटम्	रमणः	माला	वायुः	पृथिवी	मदः
मारुतः	मरुत्	वधूः	गौः	वारिधिः	दशमः
पतिः	सीता	रोमः	युधः	वरुणः	वारि
लवणम्	शुनिः	शौनकः	वेदः	यजुः	ऋक्
साम	षट्	भारतम्	रोहिणी	वाणी	करी

अमलः	विमलः	अमरः	आरतिः	रविः	विनतिः
नाद	घोष	विवृत	वाद	संवाद	परितः
अभितः	उपरि	हतः	शरः	ऊरू	रजकः
विशालः	पाणिः	विनायकः	गीता	कृपणः	पुरुषः
महान्	वृथा	नृतम्	वद	चर	प्रमदः
छादः	ईशा	सोपानम्	लोचनम्	विहीनः	करोति
पिबति	ऋणम्	भूमिः	भोजनम्	विहाय	याग

8. Conjunct Consonants

Two or more consonants joined without the intervention of any vowel make conjunct consonants.

For example –

क् + क = क्क / क

क् + का = क्का / का

Few Examples –

म् + प = म्प

ष् + ण = ष्ण

ह् + म = ह्म

क् + ल = क्ल

ग् + म = ग्म

ल् + य = ल्य

श् + र = श्र

श् + य = श्य

ष् + व = ष्व

ण् + ण = ण्ण

ल् + ल = ल्ल

र् + न = र्न

ज् + च = ज्ञ

ह् + य = ह्य

स् + त = स्त

प् + य = प्य

द् + म = द्म

र् + न = र्न

ज् + च = ज्ञ

ह् + य = ह्य

व् + य = व्य

द् + द = द्द

न् + म = न्म

ह् + व = ह्व

त् + र = त्र

म् + ब् = म्ब

च् + छ = च्छ

न् + ह = न्ह

ग् + न = ग्न

त् + म = त्म

क् + त = क्त

ट् + ट = ट्ट

र् + य = र्य

क् + ष = क्ष

च् + च = च्च

क् + क = क्क

व् + य = व्य

श् + न = श्न

स् + न = स्न

ख् + य् = ख्य

प् + प = प्प

ह् + न = ह्न

क् + ष् + ण = क्षण

न् + त् + य् = न्त्य

त् + स् + य् = त्स्य

स् + त् + र् = स्त्र

न् + त् + र् = न्त्र

ण् + ट् + य् = ण्ट्य

ष् + ट् + वं = ष्ट्वं

ट् + ठ् + य् = ट्ठ्य

व् + ब् + ष् = व्ष

क् + भ् + म् = क्भम्

म् + म् + र् = म्म्र

न् + द् + व् = न्द्व

र् + ग् + य् = र्ग्य

त् + र् + य् = त्र्य

त् + म् + य् = त्म्य

न् + द् + य् = न्द्य

ष् + ट् + व् = ष्ट्व

द् + भ् + य् = द्भ्य

क् + ष् + व् = क्ष्व

ष् + प् + र् = ष्र

च् + य् + वं = च्च्वं

ण् + ण् + य् = ण्य

व् + य् + र् = व्र्य

ट् + र् + प् = ट्रूप

8A. How to write Conjunct Consonants

The last consonant in the conjunct consonant is written fully with the final vowel. The vertical line, if any, in the preceding consonants are dropped, or if the preceding consonant does not have any vertical line, then the following consonant with the vowel is written next or below the consonant. Understand the following exhaustive examples.

क् → क्क क्ख क्ग क्घ क्ङ क्च क्छ क्ज क्झ क्ञ क्ट क्ठ क्ड
 क्ढ क्ण क्त क्थ क्द क्ध क्फ क्प क्क्व क्भ क्म क्य
 क्र क्ल क्क क्श क्क्ष क्स कह

ख् → ख्क् ख्ख ख्ग ख्घ ख्ङ ख्च ख्छ ख्ज ख्झ ख्ञ ख्ट ख्ठ ख्ड
 ख्ढ ख्ण ख्त ख्थ ख्द ख्ध ख्फ ख्प ख्क्व ख्भ ख्म ख्य
 ख्र ख्ल ख्व ख्श ख्ष ख्स ख्ह

ग् → ग्क ग्ख ग्ग ग्घ ग्ङ ग्च ग्छ ग्ज ग्झ ग्ञ ग्ट ग्ठ ग्ड
 ग्ढ ग्ण ग्त ग्थ ग्द ग्ध ग्फ ग्प ग्क्व ग्भ ग्म ग्य
 ग्र ग्ल ग्व ग्श ग्ष ग्स ग्ह

घ् → घ्क घ्ख घ्ग घ्घ घ्ङ घ्च घ्छ घ्ज घ्झ घ्ञ घ्ट घ्ठ घ्ड
 घ्ढ घ्ण घ्त घ्थ घ्द घ्ध घ्फ घ्प घ्क्व घ्भ घ्म घ्य
 घ्र घ्ल घ्व घ्श घ्ष घ्स घ्ह

ड्	→	ङ्क	ङ्ख	ङ्ग	ङ्घ	ङ्ङ	ङ्ङ	ङ्छ	ङ्ज	ङ्झ	ङ्ज	ङ्ज	ङ्ज	ङ्ज
		ङ्ढ	ङ्ण	ङ्त	ङ्थ	ङ्द	ङ्ध	ङ्न	ङ्प	ङ्ब	ङ्भ	ङ्म	ङ्म	ङ्म
		ङ्	ङ्ल	ङ्व	ङ्श	ङ्ष	ङ्स	ङ्ह						
च्	→	चक	चख	चग	चघ	चङ	चच	चछ	चज	चझ	चज	चट	चठ	चड
		चढ	चण	चत	चथ	चद	चध	चन	चप	चफ	चब	चभ	चम	चय
		च्र	च्ल	च्व	चश	चष	चस	चह						
छ्	→	छक	छख	छग	छघ	छङ	छच	छछ	छज	छझ	छज	छट	छठ	छड
		छढ	छण	छत	छथ	छद	छध	छन	छप	छफ	छब	छभ	छम	छय
		छ्र	छ्ल	छ्व	छश	छष	छस	छह						
ज्	→	जक	जख	जग	जघ	जङ	जच	जछ	जज	जझ	जज	जट	जठ	जड
		जढ	जण	जत	जथ	जद	जध	जन	जप	जफ	जब	जभ	जम	जय
		ज्र	ज्ल	ज्व	जश	जष	जस	जह						
झ्	→	झक	झख	झग	झघ	झङ	झच	झछ	झज	झझ	झज	झट	झठ	झड
		झढ	झण	झत	झथ	झद	झध	झन	झप	झफ	झब	झभ	झम	झय
		झ्र	झ्ल	झ्व	झश	झष	झस	झह						

ञ् → ज्क ज्ख ज्ग ज्घ ज्ङ्ञ च् ज्छ ज्ञ ज्ञ् ज्ञ् ज्ञ् ज्ञ् ज्ञ् ज्ञ्
 ज्ढ ज्ण ज्त ज्थ ज्द ज्ध ज्न ज्प ज्फ ज्ब ज्भ ज्म ज्य
 ज्ञ ज्ञ् ज्व ज्ञ् ज्ष ज्ष् ज्स ज्ह

ट् → क् ख् ट्ग ट्घ ट्ङ्क च् ट्छ ज्ञ् ट्ज्ञ ट्ज ट्ठ ट्ठ ट्ठ
 ट्ढ ट्ण ट्त ट्थ ट्द ट्ध ट्न ट्प ट्फ ट्ब ट्भ ट्म ट्य
 ट् ट्ठ् ट्ठ् ट्ठ् ट्ठ् ट्ठ् ट्ठ् ट्ठ्

ठ् → ठ्क ठ्ख ठ्ग ठ्घ ठ्ङ्क च् ठ्छ ज्ञ् ठ्ज्ञ ठ्ज ठ्ठ ठ्ठ ठ्ठ
 ठ्ढ ठ्ण ठ्त ठ्थ ठ्द ठ्ध ठ्न ठ्प ठ्फ ठ्ब ठ्भ ठ्म ठ्य
 ठ् ठ्ठ् ठ्ठ् ठ्ठ् ठ्ठ् ठ्ठ् ठ्ठ् ठ्ठ्

ड् → ड्क ड्ख ड्ग ड्घ ड्ङ्क च् ड्छ ज्ञ् ड्ज्ञ ड्ज ड्ठ ड्ठ ड्ठ
 ड्ढ ड्ण ड्त ड्थ ड्द ड्ध ड्न ड्प ड्फ ड्ब ड्भ ड्म ड्य
 ड् ड्ठ् ड्ठ् ड्ठ् ड्ठ् ड्ठ् ड्ठ् ड्ठ्

ढ् → ढ्क ढ्ख ढ्ग ढ्घ ढ्ङ्क च् ढ्छ ज्ञ् ढ्ज्ञ ढ्ज ढ्ठ ढ्ठ ढ्ठ
 ढ्ढ ढ्ण ढ्त ढ्थ ढ्द ढ्ध ढ्न ढ्प ढ्फ ढ्ब ढ्भ ढ्म ढ्य
 ढ् ढ्ठ् ढ्ठ् ढ्ठ् ढ्ठ् ढ्ठ् ढ्ठ् ढ्ठ्

ण् → णक णख णग णघ णङ् णच णछ णज णझ णञ णट ण्ठ णड
 णढ णण णत णथ णद् णध णन णप णफ णब णभ णम णय
 ण्र णल् णव णश् णष णस ण्ह

त् → त्क त्ख त्ग त्घ त्ङ् त्च त्छ त्ज त्झ त्ज त्ट त्ठ त्ड
 त्ढ त्ण त्त त्थ त्द् त्ध त्न त्प त्फ त्ब त्भ त्म त्य
 त्र त्ल त्व त्श त्ष त्स त्ह

थ् → थ्क थ्ख थ्ग थ्घ थ्ङ् थ्च थ्छ थ्ज थ्झ थ्ज थ्ठ थ्थ थ्ड
 थ्ढ थ्ण थ्त थ्थ थ्द् थ्ध थ्न थ्प थ्फ थ्ब थ्भ थ्म थ्थ
 थ्र थ्ल थ्व थ्श थ्ष थ्स थ्ह

द् → द्क द्ख द्ग द्घ द्ङ् द्च द्छ द्ज द्झ द्ज द्ट द्ठ द्ड
 द्ढ द्ण द्त द्थ द्द् द्ध द्न द्प द्फ द्ब द्भ द्म द्थ
 द्र द्रल् द्र्व द्रश् द्र्ष द्र्स द्र्ह

घ् → घ्क घ्ख घ्ग घ्घ घ्ङ् घ्च घ्छ घ्ज घ्झ घ्ज घ्ठ घ्थ घ्ड
 घ्ढ घ्ण घ्त घ्थ घ्द् घ्ध घ्न घ्प घ्फ घ्ब घ्भ घ्म घ्थ
 घ्र घ्ल घ्व घ्श घ्ष घ्स घ्ह

न → न्क न्ख न्ग न्घ न्ङ न्च न्छ न्ज न्झ न्ज न्ट न्ठ न्ढ
 न्ढ न्ण न्त न्थ न्द न्ध न्न न्य न्फ न्व न्भ न्म न्य
 न्न न्ल न्व न्श न्ष न्स न्ह

प् → प्क प्ख प्ग प्घ प्ङ प्च प्छ प्ज प्झ प्ज प्ट प्ठ प्ढ
 प्ढ प्ण प्त प्थ प्द प्ध प्न प्य प्फ प्व प्भ प्म प्य
 प्र प्ल प्व प्श प्ष प्स प्ह

फ् → फ्क फ्ख फ्ग फ्घ फ्ङ फ्च फ्छ फ्ज फ्झ फ्ज फ्ट फ्ठ फ्ढ
 फ्ढ फ्ण फ्त फ्थ फ्द फ्ध फ्न फ्य फ्फ फ्व फ्भ फ्म फ्य
 फ्र फ्ल फ्व फ्श फ्ष फ्स फ्ह

ब् → ब्क ब्ख ब्ग ब्घ ब्ङ ब्च ब्छ ब्ज ब्झ ब्ज ब्ट ब्ठ ब्ढ
 ब्ढ ब्ण ब्त ब्थ ब्द ब्ध ब्न ब्य ब्फ ब्व ब्भ ब्म ब्य
 ब्र ब्ल ब्व ब्श ब्ष ब्स ब्ह

भ् → भ्क भ्ख भ्ग भ्घ भ्ङ भ्च भ्छ भ्ज भ्झ भ्ज भ्ट भ्ठ भ्ढ
 भ्ढ भ्ण भ्त भ्थ भ्द भ्ध भ्न भ्य भ्फ भ्व भ्भ भ्म भ्य
 भ्र भ्ल भ्व भ्श भ्ष भ्स भ्ह

म् → म्क म्ख म्ग म्घ म्ङ म्च म्छ म्ज म्झ म्ञ म्ट म्ठ म्ड
 म्ढ म्ण म्त् म्थ म्द् म्ध म्न् म्प् म्ब म्भ म्म म्म्य
 म्त्र म्ल म्व म्श म्ष म्स म्ह

य् → य्क य्ख य्ग य्घ य्ङ य्च य्छ य्ज य्झ य्ञ य्ट य्ठ य्ड
 य्ढ य्ण य्त् य्थ य्द् य्ध य्न् य्प् य्ब य्भ य्म य्य
 य्र य्ल य्व य्श य्ष य्स य्ह

र्र → र्र्क र्र्ख र्र्ग र्र्घ र्र्ङ र्र्च र्र्छ र्र्ज र्र्झ र्र्ञ र्र्ट र्र्ठ र्र्ड
 र्र्ढ र्र्ण र्र्त् र्र्थ र्र्द् र्र्ध र्र्न् र्र्प् र्र्ब र्र्भ र्र्म र्र्य
 र्र्र र्र्ल र्र्व र्र्श र्र्ष र्र्स र्र्ह

ल् → ल्क ल्ख ल्ग ल्घ ल्ङ ल्च ल्छ ल्ज ल्झ ल्ञ ल्ट ल्ठ ल्ड
 ल्ढ ल्ण ल्त् ल्थ ल्द् ल्ध ल्न् ल्प् ल्ब ल्भ ल्म ल्य
 ल्र ल्ल ल्व ल्श ल्ष ल्स ल्ह

व् → व्क व्ख व्ग व्घ व्ङ व्च व्छ व्ज व्झ व्ञ व्ट व्ठ व्ड
 व्ढ व्ण व्त् व्थ व्द् व्ध व्न् व्प् व्ब व्भ व्म व्य
 व्र व्ल व्व व्श व्ष व्स व्ह

श	→	शक	शख	शग	शघ	शङ	श्च	श्छ	श्ज	श्झ	श्ज	श्ट	शठ	शड
		शढ	शण	शत	शथ	शद्	शध	श्न	शप	शफ	शब	शभ	शम	श्य
		श्च	श्छ	श्च	श्श	शष	शस	शह						
ष	→	ष्क	ष्व	ष्ग	षघ	षङ	प्च	प्छ	प्ज	प्झ	प्ज	ष्ट	ष्ठ	षड
		षढ	ष्ण	ष्ठ	षथ	षद्	षध	प्न	षप	षफ	षब	षभ	षम	ष्य
		प्र	प्ल	श्च	प्श	षष	प्स	प्ह						
स्	→	स्क	स्व	स्ग	स्घ	स्ङ	स्च	स्छ	स्ज	स्झ	स्ज	स्ट	स्थ	स्ड
		स्ढ	स्ण	स्त	स्थ	स्द्	स्थ	स्त्र	स्प	स्फ	स्व	स्भ	स्म	स्य
		स्त्र	स्ल	स्व	स्श	स्ष	स्स	स्ह						
ह	→	ह्रक	ह्रख	ह्रग	ह्रघ	ह्रङ	ह्रच	ह्रछ	ह्रज	ह्रझ	ह्रज	ह्रट	ह्रठ	ह्रड
		ह्रढ	ह्र	ह्रत	ह्रथ	ह्रद्	ह्रध	ह्र	ह्रप	ह्रफ	ह्रब	ह्रभ	ह्र	ह्र
		ह्र	ह्र	ह्र	ह्रश	ह्रष	ह्रस	ह्रह						

8B. Words with Conjunct Consonants

क् + त = क्त

भक्तः, भक्तिः, भुक्तः, उत्तरम्, रक्तम्, मुक्तः, सूक्तम्,

ConjunctConsonants	Examples	ConjunctConsonants	Examples
क् + य = क्य	वाक्यम्	क् + र = क्र	क्रुद्धः, क्रिया
क् + ले = क्ले	क्लेशः, क्लेदः	क् + व = क्व	वाक्यम्, पक्वम्, क्वचित्
क् + ष = क्ष	नक्षत्रम्, क्षत्रियः	ग् + र = ग्र	नवग्रहः
घ् + न = घ्न	विघ्नः	ङ् + क = ङ्क	सङ्कटः
ङ् + कु = ङ्कु	अङ्कुरः	ङ् + ग = ङ्ग	सङ्गमः, पतङ्गः, जङ्गमम्
च् + छ = च्छ	आच्छादनम्, इच्छा	च् + छे = च्छे	परिच्छेदः
ज् + ज = ज्ञ	लज्जा, सज्जनः	ज् + जु = ज्ञुः	रज्जुः
ज् + ञ = ज्ञ	ज्ञानम्, आज्ञा, अनुज्ञा	ज् + य = ज्य	ज्योतिः, राज्यम्
ज् + व = ज्व	ज्वालः, ज्वरः	ज् + च = ज्ञ	चञ्चुः, कौञ्चः, काञ्चनम्
ण् + ठ = ण्ठ	कण्ठस्थः	ण् + ठ् + य	कण्ठ्यः

ण् + ड = ण्ड	पण्डितः, पाण्डवः	ण् + द् + र = ण्द्र	त्रिपुण्ड्रकम्
ण् + य = ण्य	आरण्यम्	त् + क = त्क	उत्कृष्टः
त् + त = त्त	उत्तमः, अनुवृत्तिः	त् + त् + व = त्त्व	तत्त्वम्
त् + न = त्न	प्रयत्नम्, रत्नम्	त् + प = त्प	उत्पत्तिः
त् + य = त्य	नृत्यम्, सत्यम्, त्यागः	त् + र = त्र	शत्रुः, पत्रम्, पवित्रम्
त् + व = त्व	सत्त्वम्	त् + स = त्स	उत्सवः
थ् + य = थ्य	स्वास्थ्यम्	द् + ग = द्ग	उद्गमः, उद्भवः, सद्गुणः
द् + ध = द्ध	प्रसिद्धः, बुद्धिः, विरुद्धः	द् + भु = द्भु	अद्भुतः
द् + य = द्य	विद्या, विद्यालयः	द् + र = द्र	समुद्रः, दरिद्रः
द् + व = द्व	द्वारम्	द् + वी = द्वी	द्वीपः
ध् + य = ध्य	ध्यानम्, अध्यायः	ध् + व = ध्व	ध्वनिः
न् + त = न्त	जन्तुः, सन्तुष्टः, दन्तः	न् + ति = न्ति	शान्तिः
न् + द = न्द	सुन्दरः, बिन्दुः, इन्दुः	न् + द् + र = न्द्र	चन्द्ररः
न् + द् + रि = न्द्रि	इन्द्रियम्	न् + ध = न्ध	अन्धः, बन्धुः, इन्धनम्
न् + न = न्न	प्रसन्नः, परिच्छिन्नः, भिन्नः	न् + म = न्म	जन्म, सन्मार्गः

न + य = न्य	न्यायः, कन्या	ण् + डु = ण्डु	तण्डुलः
प् + त = स्त	सुप्तः, नप्ता, सप्ताहः	प् + ति = स्ति	तृप्तिः
प् + र = प्र	प्राणः, प्रश्नः, प्रभुः	ब् + धि = ब्धि	अब्धिः
म् + ब = म्ब	प्रतिबिम्बः	र् + ख = र्ख	मूर्खः
र् + ग = र्गः	वर्गः, स्वर्गः, सन्मार्गः	र् + घ = र्घ	दीर्घः
र् + च = र्च	अर्चनम्	र् + ज = र्ज	मार्जारः, दुर्जनः
र् + ण = र्ण	वर्णकारः, पर्णः, कर्णः	र् + त = र्त	कर्ता
र् + ति = र्ति	मूर्तिः, कीर्तिः	र् + थ = र्थ	पुरुषार्थः, समर्थः, प्रार्थना
र् + द = र्द	गर्दभः	र् + ध = र्ध	मूर्धा, निर्धनः
र् + न = र्न	दर्शनीयः	र् + प = र्प	अर्पणम्
र् + म = र्म	कर्म, धर्म, चर्म, कूर्मः	र् + य = र्य	सौन्दर्यम्, वीर्यम्, धैर्यः
र् + व = र्व	सर्वदा, सर्वतः, पूर्वम्	र् + श = र्श	आदर्शः, दूरदर्शनम्
र् + ष = र्ष	शीर्षम्	र् + ह = र्ह	तर्हि
ल् + प = ल्प	स्वल्पम्, अल्पम्	ल् + य = ल्य	तुल्यः
ल् + व = ल्व	जल्पितम्	व् + य = व्य	व्याधिः, व्याधः, काव्यम्
व् + र = व्र	तीव्रम्	श् + च = श्च	निश्चयः

श + न = श्न	प्रश्नः	श + य = श्य	दृश्यम्
श + र = श्र	श्रुतिः, आश्रमः, श्रद्धा	श + ल = श्ल	श्लोकः
श + व = श्व	ईश्वरः, विश्वासः	ष + क = ष्क	निष्कः
ष + ट = ष्ट	सृष्टिः, वृष्टिः	ष + ठ = ष्ठ	षष्ठी
ष + ण = ष्ण	कृष्णः, उष्णः	ष + प = षप	पुष्पम्
ष + म = षम	ग्रीष्म	ष + य = ष्य	मनुष्यः, शिष्यः
स् + त = स्त	पुस्तकम्, स्तुतिः	स् + त् + र = स्त्र	शास्त्रम्, अस्त्रम्, वस्त्रम्
स् + थ = स्थ	अवस्था, स्थावरम्	स् + म = स्म	भस्मन्, तस्मात्, यस्मात्
स् + व = स्व	सरस्वती, स्वप्नः	स् + वी = स्वी	तेजस्वी, यशस्वी
ह् + म् = ह्य	ब्राह्मणः	ह् + ल = ह्य	प्रह्लादः, आह्लादकम्

Reading Practice

Consonants with the vowel अ

क ख ग घ ङ ।

च छ ज झ ञ ।

ट ठ ड ढ ण ।

त थ द ध न ।

प फ ब भ म ।

य र ल व ।

श ष स ह ।

Practice 01

अजः	अजगरः	अधः	अधरः	अलम्	इव	इह	ईशः
उदरम्	एकम्	एतत्	एव	एवम्	कः	कटः	जनः
कमलम्	करः	गगनम्	घटः	चटकः	चमसः	जगत्	जनः
जनकः	जपः	जलम्	तटः	तमः	तलम्	दलम्	दश
नखः	नगरम्	नमः	नयनम्	नवमः	पटः	पदकम्	पदम्
पयः	फलम्	बकः	बलम्	मकरः	भय	मनः	रथः
मशकः	महत्	यशः	रजकः	लवनम्	वदनम्	वधः	वनम्
वमनम्	वयस्	वरः	वरटः	वलयम्	शकटः	शठः	षट्
शशः	शतम्	शरम्	शलभः	सकलः	समयः	हलम्	नव

पदम्	इयम्	अनलः	अतः	वयम्	भवतः	यत्	पुनः
एकम्	अवदत्	मृतः	तपः	एतत्	वरः	वचनम्	गुणः
रजकः	कः	शयनम्	ग्रहः	शतम्	गतः	बहवः	दश
भरतः	सकलः	शकलः	अवगतः	उपद्रवम्	कथम्	करणम्	देवः
शशकः	धनम्	अपठत्	अवतरणम्	गणः	लयम्	लवणम्	भग
उशन्	अथ	मतम्	मदः	जगत्	दह	इदम्	यशः
अशकम्	महत्	अपतत्	अवगमनम्	पठनम्	एकशतम्	परम	वटः

Consonants with the vowel आ

का खा गा घा डा ।

चा छा जा झा जा ।

टा ठा डा ढा णा ।

ता था दा धा ना ।

पा फा बा भा मा ।

या रा ला वा ।

शा षा सा हा ।

Practice 02

आलयः	आसनम्	कथा	काकः	कालः	चाटः	छाया
जनाः	जाया	तडागः	तारा	दानम्	ललाटम्	नाना
नायकः	पादः	पाठः	भगवान्	भाषा	माता	माला

Consonants with the vowel इ

कि खि गि घि डि ।

चि छि जि झि ञि ।

टि ठि डि ढि णि ।

ति थि दि धि नि ।

पि फि बि भि मि ।

यि रि लि वि ।

शि षि सि हि ।

Practice 03

अतिथिः	अधिक	कविः	गिरिः	चिर	तिमिर	निबिड
दिनम्	निमिषम्	नियतिः	मतिः	रसिक	लिपि	विविध
शिला	शिवः	शिशिरः	सलिलम्	हरिः	हिमालयः	घटिका

Consonants with the vowel ई

की खी गी घी डी ।

ची छी जी झी जी ।

टी ठी डी ढी णी ।

ती थी दी धी नी ।

पी फी बी भी मी ।

यी री ली वी ।

शी षी सी ही ।

Practice 04

जीवनम्	दीपः	नदी	नवीनः	नीली	मीनम्	बीजः
भीमः	मीनः	लहरी	लीला	वीरः	शरीरम्	शीलः

किरीटः नलिनी नीतिः पिपीलः भीतिः विपरीतः विभीषणः
 विषादः वीचि समीपः योगः सागरः इन्दुः सुपर्णा

Consonants with the vowel उ

कु खु गु घु ङु ।

चु छु जु झु ञु ।

टु ठु डु ढु णु ।

तु थु द्धु धु नु ।

पु फु वु भु मु ।

यु रु लु वु ।

शु षु सु हु ।

Practice 05

कुमुदः कुरु कुसुमम् गुणः गुरुः भुजः चतुरः
 तुमुलम् तरुः दुःखम् बहुः मकुटम् मधु मरुत्
 मुकुलम् युयुधानः रघुः वसुः शुभम् सुखम् अर्जुनः

Consonants with the vowel ऊ

कू खू गू घू ङू ।

चू छू जू झू ञू ।

टू ठू डू ढू णू ।

तू थू दू धू नू ।

पू फू बू भू मू ।

यू रू लू वू ।

शू षू सू हू ।

Practice 06

अपूपः गूढम् चमूः जीमूतः दूरः धूमः मूलम्

मूषकः रूपम् वधू सरयू पशू कुतूहलम् सूनूः

नूपुरम् गुरू पूषा हाहू शूरः मूषकः नूतनम्

Consonants with the vowel ऋ

क ख ग घ ङ ।

च छ ज झ ञ ।

ट ठ ड ढ ण ।

त थ द ध न ।

प फ ब भ म ।

य र्ऌ लृ वृ ।

शृ षृ सृ ह ।

Practice 07

गृहम्	तृणम्	दुहितृ	दृषद्	नृपः	पृथिवी	भुभृत्
मातृ	सकृत्	सुहृत्	हृदयम्	पृथिवी	कृषकः	गृहीतः

Consonants with the vowel ए

के खे गे घे ङे ।

चे छे जे ज्ञे ञे ।

टे ठे डे ढे णे ।

ते थे दे धे ने ।

पे फे बे भे मे ।

ये रे ले वे ।

शे षे से हे ।

Practice 08

केशः	गडेरः	गणेशः	जेता	देवः	फेनः	भेकः	मेघः
सेवा	हेमन्	पेषणम्	एधति	हरये	गुरवे	चेत्	सेना

Consonants with the vowel ऐ

कै खै गै घै ङै ।

चै छै जै झै ञै ।

टै ठै डै ढै णै ।

तै थै दै धै नै ।

पै फै बै भै मै ।

यै रै लै वै ।

शै षै सै है ।

Practice 09

कैकेयी कैटभः कैलासः तैलपः दैवः

नीचैः शैलः सैनिकः चैव मैव

Consonants with the vowel ओ

को खो गो घो ङो ।

चो छो जो झो ञो ।

टो ठो डो ढो णो ।

तो थो दो धो नो ।

पो फो बो भो मो ।

यो रो लो वो ।

शो षो सो हो ।

Practice 10

अशोकः कठोरः कपोतः कोमलः मनोहरः मोदः रोहितः
रोगः रोमन् लोकः शोकः कोपः गोमाता लोभः

Consonants with the vowel औ

कौ खौ गौ घौ ङौ ।

चौ छौ जौ झौ ञौ ।

टौ ठौ डौ ढौ णौ ।

तौ थौ दौ धौ नौ ।

पौ फौ बौ भौ मौ ।

यौ रौ लौ वौ ।

शौ षौ सौ हौ ।

Practice 11

कौमारम् गौः गौरी नौका पौरः
मौनम् यौवनम् सौचिकः औषधम् गौरवम्

Consonants with the vowel अं

कं खं गं घं ङं ।

चं छं जं झं ञं ।

टं ठं डं ढं णं ।

तं थं दं धं नं ।

पं फं बं भं मं ।

यं रं लं वं ।

शं षं सं हं ।

Practice 12

अंशः अंसः कंसः पुंसः मीमांसा वंशः

संयमः संयोगः संवादः संशयः सिंहः हंसः

Consonants with the vowel अः

कः खः गः घः ङः ।

चः छः जः झः ञः ।

टः ठः डः ढः णः ।

तः थः दः धः नः ।

पः फः बः भः मः ।

यः रः लः वः ।

शः षः सः हः ।

Practice 13

कपिः ऋतुः नौः परिमलः मयूरः मुनिः

सैनिकः चमूः धीः गोपालः नायकः अमरः

Practice 14

अमृतम् आलयः इदम् ईशः उप ऊरुः ऋषिः

एकः ऐरावतः ओदनः औषधम् अंशः औषधम् पैशाचः

Practice 15

भवान् निखननम् रेलयानम् पतितम् विमला खादितवती

पठितुम् एकेव राजनीतिः भारतदेशः आसन् पनसफलम्

कठोपनिषत् अनिकारणम् कुतूहलम् विविधजनानाम्

अजारूकतावशात्

गृहपाठलेखनम्

श्रवणकठोरम्

विनोदकणिकाः

मुखपुटकलाकाराय

मनोविनोदम्

Read & Translate the Simple Sentences.

Practice 16

1. मम नाम शरणः । ।
2. तव नाम किम् । ।
3. भवतः नाम किम् । ।
4. तव पितुः नाम किम् । ।
5. भवतः पितुः नाम किम् । ।
6. तव मातुः नाम किम् । ।
7. भवतः मातुः नाम किम् । ।
8. भवान् किं करोति । ।
9. अहं पठामि । ।
10. अहं खादामि । ।
11. एषः मम पिता । ।

12. एषा मम माता । ।
13. एषः मम पतिः । ।
14. एषा मम सहोदरी । ।
15. एषः मम सहोदरः । ।
16. अयम् अजः । ।
17. अयं गजः । ।
18. एषा लता । ।
19. एषा मम माता । ।
20. सा वीणा । ।
21. सा मम भगिनी । ।
22. मम देशः भारतः । ।

Numeral Figures in Saṃskṛitam

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०

अधोदत्त-प्रश्नानाम् उत्तरं लिखत । Answer the following questions.

01. किमर्थं संस्कृतपठनं कर्तव्यम् ।

Why should Saṃskṛtam be studied?

02. कति स्वराणि सन्ति । ह्रस्वस्वराणां दीर्घस्वराणां च रूपाणि लिखत ।

How many vowels are there? List down the short Vowels and the long Vowels.

03. टवर्गस्य व्यञ्जनानि लिखत ।

Write down the consonants of the class ट.

04. अल्पप्राणः महाप्राणः इति किम् ।

What is Aspirate and Non-aspirate?

05. स्वरयुक्त-शकारस्य रूपाणि लिखत ।

Write down the consonant-vowel combinations of the consonant श.

06. अधोदत्तानाम् अक्षराणाम् उच्चारण-स्थानानि वदत ।

Answer the place of pronunciation for the following syllables.

ख - Throat

छ - -----

ष - -----

व - -----

झ - -----

ट - -----
 ण - -----
 य - -----
 द - -----
 र - -----
 ल - -----
 ऐ - -----

07. रिक्तस्थानानि पूरयत ।

Fill in the blanks.

ढ् + र =	ड् + य =	क् + ल =
श् + न =	ष् + ठ =	ल् + प =
श् + व =	व् + य =	द् + ध =
प् + मा =	द् + व =	ल् + क =
ष् + णा =	भ् + य =	ख् + खि =

08. अधोदत्तानां शब्दानाम् अर्थं स्मरत ।

Remember the following words.

वर्णमाला	स्वराः	अचः
व्यञ्जनानि	हलः	समानस्वराः
संयुक्तस्वराः	ह्रस्वः	दीर्घः

विसर्गः

विसर्जनीयः

अनुस्वारः

वर्गव्यञ्जनानि

अन्तस्थाः

ऊष्माणः

अल्पप्राणः

महाप्राणः

अनुनासिका

कठोर-व्यञ्जनानि

मृदु-व्यञ्जनानि

द्वितीयोभागः - शब्दाभ्यासः

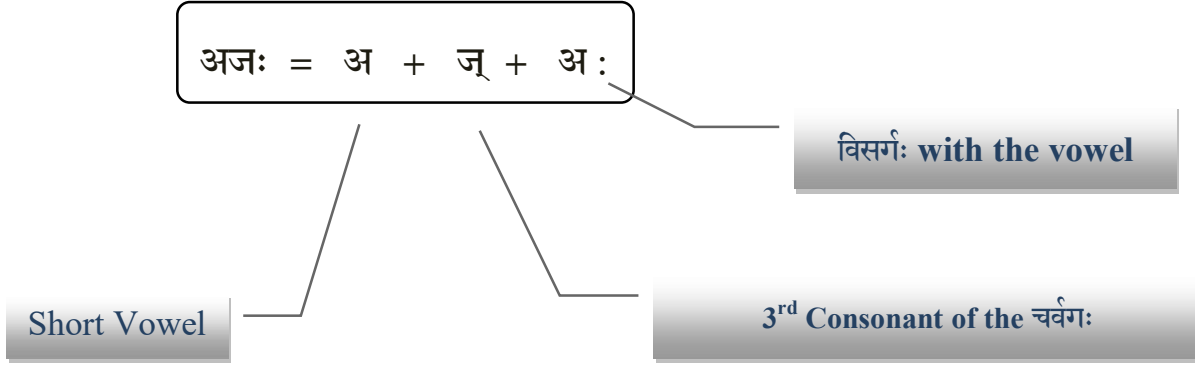
Part 02

Sanskrit Words

What is a word?

A word is a group of syllables placed together to make certain meaning when uttered or written. The world is full of things and beings having words and meanings (names and forms). As the names and forms (word and the meaning) are inseparable at the thought level, the uttering of a name reminds of the form and visualization of the form brings into memory the name. Therefore, the name (word) and the meaning (form) are inseparable.

Let us start learning simple saṃskṛitawords. For example, let us take the word अजः. This word can be split into the following syllables -

In the same way, we can do for the following vowels. Let us remember that consonant loses its nether stroke when it is followed by a vowel and the vowel is written in a sign form. A word being a combination of both the consonants and vowels, let us understand the word by splitting the syllables. The following are some of the words with the consonants followed by अ.

तत्	=	त्	+	अ	+	त्
गजः	=	ग्	+	अ	+	ज् + अः
नरः	=	न्	+	अ	+	र् + अः
जयः	=	ज्	+	अ	+	य् + अः

गुणः	=	ग्	+	उ	+	ण्	+	अः
ततः	=	त्	+	अ	+	त्	+	अः
यतः	=	य्	+	अ	+	त्	+	अः
बालाः	=	ब्	+	आ	+	ल्	+	आः
गौरीः	=	ग्	+	औ	+	र्	+	ईः
उच्चैः	=	उ	+	च्	+	च्	+	ऐः
शान्तिः	=	श्	+	आ	+	न्	+	त् + इः
फलम्	=	फ्	+	अ	+	ल्	+	अ + म्
दानम्	=	द्	+	आ	+	न्	+	अ + म्
भर्गः	=	भ्	+	अ	+	र्	+	ग् + अः
मशकः	=	म्	+	अ	+	श्	+	अ + क् + अः
वज्रः	=	व्	+	अ	+	ज्	+	र् + अः
वृक्षः	=	व्	+	ऋ	+	क्	+	ष् + अः
स्तेनः	=	स्	+	त्	+	ए	+	न् + अः
आयासः	=	आ	+	य्	+	आ	+	स् + अः

रिक्तस्थानानि पूरयत । Fill in the blanks.

(1) क् + आ =	(2) क् + अः =
(3) स् + आ =	(4) स् + अः =

- (5) क + अ + ण् + ट् + अः =
- (6) ओ + ष् + ट् + य् + अः =
- (7) म् + ऊ + र् + घ् + अ + न् + य् + अः =
- (8) अ + ध् + य् + आ + प् + इ + क् + आ =

From here onwards, we will keep the consonant-vowel combination as it is and split the remaining syllables.

For example, the word कोपः can be split as को + पः = कोपः. Similarly,

- जनकः = ज + न + कः
- दन्तः = द + न् + तः
- ज्वरः = ज् + व + रः
- घण्टा = घ + ण् + टा

रिक्तस्थानानि पूरयत । Fill in the blanks.

- (1) ह् + अ + र् + इ + ण् + अः =
- (2) न् + आ + य् + अ + क् + अः =
- (3) व् + आ + न् + अ + र् + अः =
- (4) अ + ज् + अ + ग् + अ + र् + अः =
- (5) अ + क् + ष् + अ + र् + अ + म् =

(6) प + अ + त् + इः =

(7) भ् + आ + र् + य् + आ =

(8) अ + ज् + अ + ग् + अ + र् + अः =

उच्चारणं कुरुत । Read loudly.

अजः	अघः	इव	इह	एव	अपि	कटः
जपः	तपः	मनः	करः	देवः	लयः	मदः
कुत्र	अत्र	यत्र	तत्र	वेदः	शिवः	दूतः
नेत्रः	पूर्णः	मुनिः	हनुः	एकः	भेदः	वेनुः
वृक्षः	पुत्रः	अश्वः	जयः	सूर्यः	नृपः	कूपः
मेघः	पक्षः	हंसः	मृगः	बुधः	धर्मः	वंशः

Note 01 –

The suffix कार is added at the end of vowels or consonants to denote it. For example, अकार denotes the syllable अ. Similarly, ईकार denotes ई, ककार denotes क, मकार denotes म, वकार denotes व, हकार denotes ह् etc. For denoting र्, the word रेफ is used, not रकार.

Note 02 –

The consonant म्, at the end of a word or when followed by another word beginning with a vowel, should be written as म्, not as अनुस्वारः. This is an important grammar rule worth to be remembered.

धनम्	व्रतम्	रत्नम्	जलम्	युद्धम्	हिमम्	अहम्
बालः	नागः	काकः	लोकः	कामः	चन्द्रः	दन्तः
पापम्	क्षीरम्	तृणम्	गृहम्	पीठम्	चक्रम्	पत्रम्
बीजम्	नीडम्	चूर्णम्	मुण्डम्	मुखम्	सुखम्	रूपम्
शीतम्	गीतम्	ऋणम्	घृतम्	छत्रम्	वर्णम्	क्षेत्रम्
कौतुकम्	तालकम्	भूषणम्	सुवर्णम्	कुसुमम्	औदार्यम्	ओदनम्
भूतलम्	पूरणम्	कौमारम्	नूतनम्	दूषणम्	पाठनम्	शिखरम्
अभ्यासः	त्र्यम्बकः	आरब्धः	प्रह्लादः	आरम्भः	पूर्वाहः	ब्राह्मणः
विद्यालयः	द्वारपालः	ब्राह्ममुहूर्तः	सिद्धान्तः			
सिद्धपुरुषः	पिप्पलादः	औद्दालकः	नाचिकेतः			
करणीयम्	द्रष्टव्यम्	श्रोतव्यम्	पठितव्यम्			
लेखनीयम्	उच्चारणीयम्	चिन्तनीयम्	ज्ञातव्यम्			

विश्वहिन्दुपरिषदः गृहस्थाश्रमधर्मः ब्रह्मचर्यव्रतानुष्ठानम्

एकमेवाद्वितीयम् स्वधर्मपरिपालनम् शास्त्रपरिपालनसमाजम्

A.

अधोदत्तानि पशूनां नामानि । तेषां पदानाम् उच्चारणं कुरुत अर्थमपि जानीत च ।

Given below are the names of animals. Read loudly and know the meaning also.

भल्लूकः	महिषः	उष्ट्रः	बिडालः	वानरः	धेनुः	हरिणः
गर्दभः	नकुलः	सिंहः	करियादः	व्याघ्रः	वराहः	शृगालः
वृकः	शशः	सारमेयः	कुकुरः	चित्रकः	चित्रोष्ट्रः	शुनकः

B.

अधोदत्तानि पक्षीणां नामानि । तेषां पदानाम् उच्चारणं कुरुत अर्थमपि जानीत च ।

Given below are the names of birds. Read loudly and know the meaning also.

कोकिलः	कपोतः	उलूकः	कुकुटः	चटकः	गृधः	काकः
शुकः	बकः	गरुडः	मयूरः	हंसः	मधुपः	वर्तकः

C.

अधोदत्तानि बन्धुवर्गानां नामानि । तेषां पदानाम् उच्चारणं कुरुत अर्थमपि जानीत च ।

Given below are the names of relations. Read loudly and know the meaning also.

माता	पिता	मातामहः	पितामहः	मातामही
पितामही	पतिः	ज्येष्ठभ्राता	कनिष्ठभ्राता	ज्येष्ठभगिनी

मातुलः	पत्नी	पितृव्यः	मातुलानी	पितृव्या
श्वशुरः	पुत्रः	श्यालः	देवरः	ननान्दा
श्वश्रूः	पुत्री	श्याली	दौहित्रः	दौहित्री

D.

अधोदत्तानां पदानाम् उच्चारणं कुरुत । Read the words given below loudly.

सुमुखाय	एकदन्ताय	कपिलाय	गजकर्णकाय	लम्बोदराय
विकटाय	विघ्नराजाय	विनायकाय	धूमकेतवे	गणाध्यक्षाय
फालचन्द्राय	गजाननाय	वक्रतुण्डाय	शूर्पकर्णाय	हेरम्बाय
स्कन्दपूर्वजाय	सिद्धिविनायकाय	ज्ञानगणपतये	नमः	ओम्
नमो	व्रातपतये	गणपतये	प्रमथपतये	अस्तु
विघ्नविनाशिने	शिवसुताय	श्रीवरदमूर्तये	गणपतिः	नामावलिः

After you read the above words, go to the last page of this book and the read what is given under the title उत्तराणि 2.

E.

अधोदत्तानां पदानाम् उच्चारणं कुरुत । Read the words given below loudly.

नमस्ते	अस्तु	भगवन्	विश्वेश्वराय
महादेवाय	त्र्यम्बकाय	त्रिपुरान्तकाय	त्रिकालाग्निकालाय
कालाग्निरुद्राय	नीलकण्ठाय	मृत्युञ्जयाय	सर्वेश्वराय
सदाशिवाय	श्रीमन्महादेवाय	नमः	शम्भवे

After you read the above words, go to the last page of this book and the read what is given under the title उत्तराणि2.

10. शब्दाः / More Words for Reading practice

Use Practice Workbook 02

Nouns(Masculine Gender) –

अजः	Goat	अजगरः	Snake	अश्वः	Horse
अध्यापकः	Teacher	आनन्दः	Happiness	आगमः	Vedas
आसन्दः	Chair	आकाशः	Sky	आचारः	Conduct
आलयः	Temple	आरक्षकः	Police	ईश्वरः	God
ऊर्णनाभः	Spider	ओष्ठरागः	Lipstick	कपोलः	Cheek
करदीपः	Torchlight	कटिपट्टः	Belt	कपिः	Monkey
कपोतः	Dove	कूपः	Well	केशः	Hair
कर्कटकः	Crab	कर्मकरः	Worker	खर्जूरः	Dates
ग्रामः	Village	चर्मकरः	Cobbler	चमसः	Spoon
चषकः	Glass	चालकः	Driver	चित्रकारः	Painter
जनकः	Father	जलाशयः	Pond	तैलपः	Cockroach
दण्डदीपः	Tubelight	धीवरः	Fisherman	नकुलः	Mongoose
नर्तकः	Dancer	पतिः	Husband	पाचकः	Cook
भल्लूकः	Bear	मकरः	Crocodile	लेखकः	Writer
शलभः	Grasshopper	शिरः	Head	शौचालयः	Toilet
शल्यः	Porcupine	शृगालः	Jackal	शम्बूकः	Snail
सहोदरः	Brother	सर्पः	Snake	सुधाखण्डः	Chalkpiece
सूकरः	Pig	सुवर्णकारः	Goldsmith	सेवकः	Servant
स्कन्धः	Shoulder	सिंहः	Lion	सैनिकः	Soldier
स्तम्भः	Pillar	हरिणः	Deer	हस्तः	Hand

Nouns(Feminine Gender) –

अम्बा	Mother	अनुजा	Sister(Y)	अग्रजा	Sister(E)
आपगा	River	अग्निपेटिका	Matchbox	अवकरिका	Dustbin
अनामिका	Ringfinger	उत्पीठिका	Table	कुञ्चिका	Key
जवनिका	Curtain	जिह्वा	Tongue	चुल्लिका	Oven
छुरिका	Knife	जतुका	Bat	जननी	Mother
नासिका	Nose	पाकशाला	Kitchen	पिपीलिका	Ant
पुत्री	Daughter	बालिका	Girl	भार्या	Wife
मापिका	Ruler	मधुमक्षिका	Honeybee	मूर्धा	Head
माला	Garland	लता	Creeper	लेखनी	Pen
शाटिका	Saree	सुता	Daughter	हैमिका	Snow

Nouns(Neuter Gender) –

आसनम्	Seat	आभरणम्	Necklace	आलुकम्	Potato
आम्रफलम्	Mango	उदरम्	Stomach	उपधानम्	Pillow
कङ्कणम्	Bangle	कदलीफलम्	Banana	करवस्त्रम्	Kerchief
गृञ्जनकम्	Carrot	चिबुकम्	Chin	छत्रम्	Umbrella
जलम्	Water	द्वारम्	Door	नेत्रम्	Eye
नारिकेलम्	Coconut	पनसफलम्	Jackfruit	पाटलम्	Rose
भवनम्	House	मित्रम्	Friend	युतकम्	Shirt
लशुनम्	Garlic	लेखनपीठम्	Desk	वदनम्	Face
श्वेतपत्रम्	Whitepaper	स्वेदकम्	Sweater	हरितकम्	Green leaves

उच्चैः पठत -

11. Important Characters of Mahabharata

1	गङ्गा	Ganga	2	शन्तनुः	Shantanu
3	सत्यवती	Satyavati	4	पराशरः	Parashara
5	भीष्मः	Bheeshma	6	चित्राङ्गदः	Chitrangada
7	विचित्रवीर्यः	Vichitravirya	8	व्यासः	Vyasa
9	अम्बिका	Ambika	10	अम्बालिका	Ambalika
11	धृतराष्ट्रः	Dhritarashtra	12	पाण्डुः	Pandu
13	गान्धारि	Gandhari	14	कुन्ती	Kunti
15	पृथा	Pritha(Kunti)	16	माद्री	Madri
17	युधिष्ठिरः	Yudhishtira	18	भीमः	Bhima
19	अर्जुनः	Arjuna	20	नकुलः	Nakula
21	सहदेवः	Sahadeva	22	सुभद्रा	Subhadra
23	अभिमन्युः	Abhimanyu	24	उत्तरा	Uttara
25	प्रतिविन्ध्यः	Prativindhya	26	सुतसोमः	Sutasoma
27	श्रुतकीर्तिः	Srutakirti	28	शतानीकः	Satanika
29	श्रुतकर्मा	Srutakarma	30	मद्रावती	Madravati
31	परिक्षितः	Parikshita	32	जनमजेयः	Janamajeya
33	कर्णः	Karna	34	दुर्योधनः	Duyodhana
35	दुःशला	Dussala	36	दुःशासनः	Dushasana

	12. Notes on Mahabharata	
--	---------------------------------	--

♦ **Shantanu** was the king of Kuru dynasty. **Ganga** was his wife. Bhisma was their son and he maintained a life-long celibacy. Shantanu married **Satyavati** later. **Vichitravirya** and **Chitrangada** were the sons of Shantanu and Satyawati. They died without begetting any children as the successor of Kuru dynasty. Ambika and Ambalika were the wives of Vichitravirya. Before marrying Shantanu, Satyawati was married to **Parashara** and **Vyasa** was born to them.

♦ By niyoga tradition, Dhritarashtra, Pandu and Vidhura were born to Ambika, Ambalika and maid-servant respectively through Vyasa. Pandu had two wives - Kunti and Madri.

♦ Before marrying Pandu, Kunti gave birth to Karna by invoking the Lord Surya. Yudhishtira, Bhima and Arjuna were born to Kunti through the Lords Yama, Vayu and Indra respectively. Nakula and Sahadeva were born to Madri through the Lords Ashwini Kumaras. All these five brothers married Draupadi.

♦ Dhritarashtra married Gandhari and had 100 children. Among them, Duryodhana was the eldest and was a born to rival to Pandavas.

13. Important Characters of Ramayana

1	रामः	Rama	2	सीता	Sita
3	हनुमान्	Hanuman	4	महावीरः	Hanuman
5	आञ्जनेयः	Hanuman	6	मारुतात्मजः	Hanuman
7	लक्ष्मणः	Lakshmana	8	रावणः	Ravana
9	जटायुः	Jatayu	10	दशरथः	Dasaratha
11	भरतः	Bharata	12	शत्रुघ्नः	Shatrugna
13	सुग्रीवः	Sugriva	14	इन्द्रजितः	Indrajit
15	कुम्भकर्णः	Kumbhakarna	16	शूर्पणखा	Shurpanaka
17	विभीषणः	Vibhishana	18	जनकः	Janaka
19	वाली	Vali	20	शबरी	Sabari
21	कौसल्या	Kausalya	22	सुमित्रा	Sumitra
23	कैकेयी	Kaikeyi	24	ऊर्मिला	Urmila
25	माण्डवी	Mandavi	26	श्रुतकीर्तिः	Shrutakirti

	14. Notes on Ramayana	
--	------------------------------	--

♦ **Dasaratha** was the king of **Ayodhya** and he had three wives, **Kausalya**, **Kaikeyi** and **Sumitra**. **Rama** was born to **Kausalya** and was the eldest son. His brothers were **Lakshmana**, **Shatrugna** and **Bharata**. The first two were born to Sumitra and the latter to Kaikeyi. In Swayamvara, **Sita**, the daughter of **Janaka** chose Rama when he won the contest of lifting the bow of Lord Shiva.

♦ Dasaratha was forced by Kaikeyi to command Rama to relinquish his throne and sent him to the forest for fourteen years. Lakshmana also accompanied Rama and Sita to the forest. One day, the demon king **Ravana** abducted Sita and kept her in prison.

♦ In the forest, Rama meets Hanuman and Sugriva. With the help of their armies, Rama built a Setu to cross over to Lanka. Rama conquers Ravana in the war and brings back Sita to Ayodhya. He ruled Ayodhya righteously. Since Rama was an embodiment of Dharma, his ruling is famously called “Rama Rajyam.”

15. Important Rishis of Ancient India

1	अङ्गिरा	Angiras	2	अगस्त्यः	Agastya
3	अत्रिः	Atri	4	भारद्वाजः	Bharadwaja
5	भृगुः	Bhrigu	6	दुर्वासः	Durvasa
7	जैमिनिः	Jaimini	8	जाबालिः	Jabali
9	जरत्कारुः	Jaratkaru	10	कश्यपः	Kashyapa
11	क्रौस्तुकिः	Kraustuki	12	मरीचिः	Marichi
13	नारदः	Narada	14	पराशरः	Parasara
15	पुलस्त्यः	Pulastya	16	शरभङ्गः	Sarabhanga
17	शुकः	Shuka	18	वाल्मीकिः	Valmiki
19	वसिष्ठः	Vashishta	20	व्यासः	Vyasa
21	विश्वामित्रः	Vishwamitra	22	याज्ञवल्क्यः	Yajnavalkya
23	वैशम्पायनः	Vaishampayana	24	मार्कण्डेयः	Markandeya
25	गौतमः	Gautama	26	जमदग्निः	Jamadagni

16. Vedas / वेदाः and the Upanishads/उपनिषदः

The Vedas are the source book of Self-knowledge and they are considered to be the primary scriptures. There are four Vedas.

१. ऋग्वेदः	२. यजुर्वेदः
३. सामवेदः	४. अथर्ववेदः

The most important portion are located at the end of the Vedas. They are called Upanishads / उपनिषदः. The important ten principal Upanishads are –

१. ईशावास्योपनिषत्	२. केनोपनिषत्
३. कठोपनिषत्	४. प्रश्नोपनिषत्
५. मुण्डकोपनिषत्	६. माण्डुक्योपनिषत्
७. तैत्तिरीयोपनिषत्	८. बृहदारण्यकोपनिषत्
९. छान्दोग्योपनिषत्	१०. ऐतरेयोपनिषत्

17. Puranas / पुराणानि

The puranas are considered to be the secondary scriptures. They are eighteen in number.

१. मत्स्यपुराणम्	२. मार्कण्डेयपुराणम्	३. भागवतपुराणम्
४. भविष्यत्पुराणम्	५. ब्रह्माण्डपुराणम्	६. ब्रह्मवैवर्तपुराणम्
७. ब्रह्मपुराणम्	८. वामनपुराणम्	९. वराहपुराणम्
१०. विष्णुपुराणम्	११. वायुपुराणम्	१२. अग्निपुराणम्
१३. नारदपुराणम्	१४. पद्मपुराणम्	१५. लिङ्गपुराणम्
१६. गरुडपुराणम्	१७. कूर्मपुराणम्	१८. स्कान्दपुराणम्

18. Answers 01 / उत्तराणि 01

A.

Bear	Buffalo	Camel	Cat	Monkey	Cow	Deer
Donkey	Mongoose	Lion	Hippo	Tiger	Boar	Jackal
Wolf	Rabbit	Dog	Dog	Leopard	Giraffe	Dog

B.

Cuckoo	Dove	Owl	Cock Sparrow	Vulture	Crow
Parrot	Stork	Garuda	Peacock	Swan	Honey-bee Quail

C.

Mother	Father	Grandfather[M]	Grandfather[P]	Grandmother[M]
GrandMother[P]	Husband	Elder Brother	Younger Brother	Elder Sister
Uncle[M]	Wife	Uncle[P]	Uncle's Wife[M]	Uncle's Wife[P]
Father-in-law	Son	Wife's Brother	Husband's Brother	Husband's Sister
Mother-in-law	Daughter	Wife's Sister	Daughter's Son	Daughter's Daughter

19. Answers 02 / उत्तराणि 02

The words when placed between ओम् (generally written as ॐ) and नमः will form a part of the ritualistic worship of Lord Ganesha and is called गणेश-नामावलिः. Now you read the following loudly in the order given.

1. ॐ सुमुखाय नमः	10. ॐ गणाध्यक्षाय नमः
2. ॐ एकदन्ताय नमः	11. ॐ फालचन्द्राय नमः
3. ॐ कपिलाय नमः	12. ॐ गजाननाय नमः
4. ॐ गजकर्णकाय नमः	13. ॐ वक्रतुण्डाय नमः
5. ॐ लम्बोदराय नमः	14. ॐ शूर्पकर्णाय नमः
6. ॐ विकटाय नमः	15. ॐ हेरम्बाय नमः
7. ॐ विघ्नराजाय नमः	16. ॐ स्कन्दपूर्वजाय नमः
8. ॐ विनायकाय नमः	17. ॐ सिद्धिविनायकाय नमः
9. ॐ धूमकेतवे नमः	18. ॐ ज्ञानगणपतये नमः

Read the following words together.

ॐ नमोब्रातपतये नमो गणपतये नमः प्रमथपतये नमस्ते अस्तु लम्बोदराय एकदन्ताय विघ्नविनाशिने शिवसुताय श्रीवरदमूर्तये नमो नमः । This is taken from गणपति-अथर्वशीर्षोपनिषत्.

शम्भवे नमः । नमस्ते अस्तु भगवन् विश्वेश्वराय महादेवाय त्र्यम्बकाय त्रिपुरान्तकाय त्रिकालाग्निकालाय कालाग्निरुद्राय नीलकण्ठाय मृत्युञ्जयाय सर्वेश्वराय सदाशिवाय श्रीमन्महादेवाय नमः । This forms a part of श्री रुद्रम्.

Read the following verses :

1. अकारात् एव निर्यान्ति समस्तानि अक्षराणि च ।
चराचरप्रपञ्चः अयम् ईशवरात् एव जायते ॥
2. पुस्तकस्था तु या विद्या परहस्तगतं धनम् ।
कार्यकाले समुत्पन्ने न सा विद्या न तद्धनम् ॥
3. दिवसेनैव तत्कुर्यात् येन रात्रौ सुखं वसेत् ।
यावज्जीवञ्च तत्कुर्यात् येन प्रेत्य सुखं वसेत् ॥
4. उद्यमेन हि सिध्यन्ति कार्याणि न मनोरथैः ।
न हि सुप्तस्य सिंहस्य प्रविशन्ति मुखे मृगाः ॥
5. विनाकार्येण ये मूढाः गच्छन्ति परमन्दिरम् ।
अवश्यं लघुतां यान्ति कृष्णपक्षे यथाशशी ॥
6. अपृष्ठैव भवेन्मूढः ज्ञानं मनसि चिन्तनात् ।
अपूर्णः कुरुते शब्दं न पूर्णः कुरुते घटः ॥

- 7 मूर्खस्य पञ्चचिह्नानि गर्वो दुर्वचनं तथा ।
क्रोधश्च दृढवादश्च परवाक्येष्वनादरः ॥
8. आपत्काले तु सम्प्राप्ते यन्मित्रं मित्रमेवतत् ।
वृद्धिकाले तु सम्प्राप्ते दुर्जनोऽपि सुहृद्भवेत् ॥
9. अपुत्रस्य गृहं शून्यं सन्मित्ररहितस्य च ।
मूर्खस्य च दिशः शून्याः सर्वशून्या दरिद्रता ॥
10. दुःखं दुःखमिति ब्रूयात् मानवो नरकं प्रति ।
दारिद्र्यादधिकं दुःखं न भूतं न भविष्यति ॥
11. काव्यशास्त्रविनोदेन कालो गच्छति धीमताम् ।
व्यसनेन तु मूर्खाणां निद्रया कलहेन वा ॥
12. मूर्खोऽपि शोभते तावत् सभायां वस्त्रवेष्टितः ।
तावच्च शोभते मूर्खः यावत् किञ्चिन्न भाषते ॥
13. सम्पदो महतामेव महतामेव च आपदः ।
वर्धते क्षीयते चन्द्रो न तु तारागणः क्वचित् ॥

14. अग्निः शेषं ऋणः शेषं शत्रुः शेषं तथैव च ।
पुनः पुनः प्रवर्धन्ते तस्माच्छेषं न रक्षयेत् ॥
15. नाभिषेको न संस्कारः सिंहस्य क्रियते वने ।
विक्रमार्जितसत्त्वस्य स्वयमेव मृगेन्द्रता ॥
16. सुखमापतितं सेव्यं दुःखमापतितं तथा ।
चक्रवत्परिवर्तन्ते दुःखानि च सुखानि च ॥
17. नारिकेलसमाकाराः दृश्यन्ते हि सुहृज्जनाः ।
अन्ये बदरिकाकाराः बहिरेव मनोहराः ॥
18. सत्यं ब्रूयात् प्रियं ब्रूयात् न ब्रूयात् सत्यम् अप्रियम् ।
प्रियं च नानृतं ब्रूयात् एष धर्मः सनातनः ॥
19. काकः कृष्णः पिकः कृष्णः को भेदः पिककाकयोः ।
वसन्तकाले सम्प्राप्ते काकः काकः पिकः पिकः ॥
20. गौरवं प्राप्यते दानात् न तु वित्तस्य सञ्चयात् ।
स्थितिरुच्चैः पयोदानां पयोधीनां अधः स्थितिः ॥

21. किमपि अस्ति स्वभावेन सुन्दरं वापि असुन्दरम् ।
यदेव रोचते यस्मै भवेत् तत् तस्य सुन्दरम् ॥
22. दुर्जनः परिहर्तव्यः विद्यया भूषितोऽपिसन् ।
मणिनालङ्कृतः सर्पः किमसौ न भयङ्करः ॥
23. तक्षकस्य विषं दन्ते मक्षिकायाश्च मस्तके ।
वृश्चिकस्य विषं पुच्छे सर्वाङ्गे दुर्जनस्य च ॥
24. दूरस्थाः पर्वताः रम्याः वेश्याश्च मुखमण्डने ।
युद्धस्य तु कथारम्या त्रीणि रम्याणि दूरतः ॥
25. ईशस्य ज्ञानरूपस्य विना पादनिवेषणम् ।
सन्तु अधीतानि शास्त्राणि न तैः अस्ति प्रयोजनम् ॥
26. मनसि अन्यत् वचसि अन्यत् कार्यम् अन्यत् दुरात्मनाम् ।
मनसि अन्यत् वचसि अन्यत् कर्मणि एकं महात्मनाम् ॥

27. यथा मृत्पिण्डतः कर्ता कुरुते यत् यत् इच्छति ।
 एवम् आत्मकृतं कर्म मानवः प्रतिपद्यते ॥
28. विदेशेषु धनं विद्या व्यसनेषु धनं मतिः ।
 परलोके धनं धर्मः शीलं सर्वत्र वै धनम् ॥
29. आतुरे व्यसने प्राप्ते दुर्भिक्षे शत्रुसङ्कटे ।
 राजद्वारे श्मशाने च यः तिष्ठति सः बान्धवः ॥
30. उत्तमो नातिवक्ता स्यात् अधमो बहुभाषते ।
 न काञ्चने ध्वनिस्तादृक् यादृक् कांस्ये प्रजायते ॥
31. परोपकाराय फलन्ति वृक्षाः परोपकाराय वहन्ति नद्यः ।
 परोपकाराय दुहन्ति गावः परोपकाराय शरीरम् एतत् ॥
32. अलसस्य कुतो विद्या अविद्यस्य कुतो धनम् ।
 अधनस्य कुतो मित्रम् अमित्रस्य कुतो सुखम् ॥
33. यस्माच्च प्रियमिच्छेत्तु तस्य ब्रूयात् सदा प्रियम् ।
 व्याधो मृगवधं कर्तुं गीतं गायति सुस्वरम् ॥

33. उद्यमः साहसं धैर्यं बुद्धिः शक्तिः पराक्रमः ।
षडेते यत्र वर्तन्ते तत्र देवः सहायकृत् ॥
34. कृतस्य करणं नास्ति मृतस्य मरणं तथा ।
गतस्य शोचना नास्ति ह्येतद्वेदविदां मतम् ॥
35. अधमाः धनमिच्छन्ति धनं मानं च मध्यमाः ।
उत्तमाः मानमिच्छन्ति मानो हि महतां धनम् ॥
36. चलं वित्तं चलं चित्तं चले जीवितयौवने ।
चलाचलमिदं सर्वं कीर्तिर्यस्य स जीवति ॥
37. प्रारभ्यते न खलु विघ्नभयेन नीचैः ।
प्रारभ्य विघ्नविहता विरमन्ति मध्याः ।
विघ्नैः पुनः पुनरपि प्रतिहन्यमानाः ।
प्रारभ्य चोत्तमजनाः न परित्यजन्ति ॥
38. अटनेन महारण्ये सुपन्थाः जायते शनैः ।
वेदाभ्यासात् तथा ज्ञानं शनैः पर्वतलङ्घनम् ॥
39. दुर्जनेन समं सख्यं वैरञ्चापि न कारयेत् ।
उष्णो दहति चाङ्गारः शीतः कृष्णायते करम् ॥

40. काक आह्वयते काकान् याचको न तु याचकान् । ह् + व = ह्व
काकयाचकयोर्मध्ये वरं काको न याचकः ॥
41. सुखस्यानन्तरं दुःखं दुःखस्यानन्तरं सुखम् ।
न नित्यं लभते दुःखमनित्यं लभते सुखम् ॥
42. अयं निजो परो वेति गणना लघुचेतसाम् ।
उदारचरितानां तु वसुधैव कुटुम्बकम् ॥
43. लालयेत् पञ्चवर्षाणि दशवर्षाणि ताडयेत् ।
प्राप्ते तु षोडशेवर्षे पुत्रं मित्रवदाचरेत् ॥
44. क्रोधमूलो मनस्तापः क्रोधः संसारबन्धनम् ।
धर्मक्षयकरः क्रोधः तस्मात् क्रोधं परित्यज ॥
45. अष्टादशपुराणानां सारं व्यासेन कीर्तितम् ।
परोपकारः पुण्याय पापाय परपीडनम् ॥

Appendix-01

01. शब्दाः / More Words for Reading practice

Use Practice Workbook 02

अजः	Goat	आवाम्	We two	ओष्ठरागः	Lipstick
अजगरः	Python	आनन्दः	Happiness	औषधम्	Medicine
अधरः	Lip	आसन्दः	Chair	कङ्कणम्	Bangle
अलम्	Enough	आहारः	Food	कपोलः	Cheek
अग्रजा	Elder sister	आलुकम्	Potato	कण्ठः	Throat
अम्बा	Mother	आम्रफलम्	Mango	कर्णः	Ear
अश्वः	Horse	आवर्तः	Whirlpool	करदीपः	Torchlight
अयम्	This	आपगा	River	कटः	Mat
अनुजा	Younger sister	आपणिकः	Shopkeeper	कटिः	Waist
अन्धः	Blind	आचार्यः	Teacher	कटिपट्टः	Belt
अधः	Below	आरक्षकः	Police	कदलीफलम्	Banana
अङ्गुली	Finger	आकाशवाणी	Radio	कनिष्ठिका	Small finger
अमेरिका	America	इन्डिया	India	कनीनिका	Pupil[eye]
अध्यापकः	Teacher	इव	Like	कण्ठहारः	Necklace
अङ्कनी	Pencil	इह	Here	कपिः	Monkey
अर्चकः	Priest	ईशः/ईश्वरः	God	कपोतः	Dove
अग्निपेटिका	Matchbox	उदरम्	Stomach	कफोणिः	Elbow
अवकरिका	Dustbin	उत्पीठिका	Table	कर्कटकः	Crab
अङ्गुष्ठः	Thumb	उलूकः	Owl	कर्मकरः	Worker
अनामिका	Ring finger	उर्वारुकम्	Cucumber	कर्तरी	Scissors
अन्त्रम्	Intestine	उपधानम्	Pillow	करवस्त्रम्	Handkerchief
अङ्गुलीयकम्	Finger-ring	उष्ट्रः	Camel	कल्लोलः	Large wave
आलयः	Temple	ऊरुः	Thigh	कलिङ्गम्	Water melon
अरविन्दः	Lotus	ऊर्णनाभः	Spider	कशेरुकम्	Spine
अनुः	Atom	ऊरुकम्	Trousers	काकः	Crow

अध्ययनम्	Study	ऊर्णिका	Mufflers	कारण्डवः	Duck
किञ्चुलकः	Earthworm	जलाशयः	Pond	नटः	Actor
कुञ्चिका	Key	जलौकाः	Leech	नर्तकः	Dancer
कूपः	Well	जवनिका	Curtain	नलिका	Tap
कृष्णपलकम्	Blackboard	जानु	Knee	नासाभरणम्	Nose-stud
केशः	Hair	जामाता	Son-in-law	नासिका	Nose
खर्जूरः	Dates	जिह्वा	Tongue	नारङ्गफलम्	Orange
गर्तः	Pit	तक्रम्	Buttermilk	नारिकेलम्	Coconut
ग्रामः	Village	तन्त्रांशः	Software	निष्पावः	Beans
गृञ्जनकम्	Carrot	तटः	Shore/bank	निर्देशकः	Director
गृध्रः	Vulture	तरङ्गः	Wave	निर्यासः	Gum
गृहगोधिका	Lizard	तरक्षुः, तर्क्षुः	Hyena	नेत्रम्	Eye
चर्म	Skin	ताटङ्कः	Ear-studs	पक्ष्म	Eye-lash
चर्मकरः	Cobbler	तापकः	Boiler	पतिः	Husband
चमसः	Spoon	तालः	Lock	पत्रभारः	Paper-weight
चषकः	Glass	तालु	Palate	पत्रालयः	Post-office
चालकः	Driver	तैलपः	Cockroach	पनसफलम्	Jack-fruit
चिक्रोडः	Squirrel	दन्तः	Tooth	पलाण्डुः	Onion
चित्रकारः	Artist	दन्तपाली	Gum	पाकशाला	Kitchen
चित्रपतङ्गः	Butterfly	दण्डदीपः	Tubelight	पाचकः	Cook
चित्रोष्ट्रः	Giraffe	दर्पणः	Mirror	पादः	Foot
चिबुकम्	Chin	द्वारम्	Door	पादशोधनम्	Foot-rug
चुल्लिका	Oven	दार्वाघाटः	Woodpecker	पादस्यूतः	Sock
छत्रम्	Umbrella	द्राक्षाफलम्	Grapes	पाटलम्	Rose
छुरिका	Knife	दूरवाणी	Telephone	पादोर्मिका	Toe-ring
जङ्गमदूरवाणी	Mobile	दूरदर्शनम्	Television	पितामहः	Grandfather [paternal]
जतुका	Bat	देशः	Country	पिञ्जः	Switch
जनकः	Father	धीवरः	Fisherman	पिहितपत्रम्	Envelope

जननी	Mother	नकुलः	Mongoose	पिपीलीका	Ant
पुत्रः	Son	मल्लिका	Jasmine	विदेशकः	Foreign land
पुत्री	Daughter	मातामहः	Maternal grandfather	वृकः	Wolf
पुस्तकम्	Book	मातामही	Maternal grandmother	वृन्ताकम्	Brinjal
पुष्पधानी	Flowervase	मातुलः	Maternal uncle	वृश्चिकः	Scorpion
पूजागृहम्	Puja-room	मापिका	Scale	व्यजनम्	Fan
पौत्रः	Grandson	मार्जनी	Eraser	व्याघ्रः	Tiger
प्रबन्धकः	Manager	मित्रम्	Friend	व्याधः	Hunter
प्रासादः	Palace	मिश्रकम्	Mixer	वैद्यः	Doctor
प्रावारकम्	Coat	मुकुलम्	Bud	शतपदी	Centipede
वकः	Crane	मुखम्	Mouth	शम्बूकः	Snail
वाष्पस्थाली	Cooker	मुखद्वारम्	Gate	शय्या	Bed
भल्लातकफलम्	Cashewnut	मूर्धा	Head	शल्यः	Porcupine
भल्लूकः	Bear	मूलकम्	Radish	शलभः	Grasshopper
भार्या	Wife	मृदुमुद्रा	Rubber stamp	शाकः	Vegetable
भारवाहः	Porter	मेदः	Fat	शाटिका	Saree
भिण्डीनकम्	Lady's finger	यन्त्रांशः	Hardware	शिरः	Head
भुजः	Arm	युतकम्	Shirt	शिरस्त्रम्	Cap
भ्रमरः	Bee	योजिनी	Stapler	शीतकम्	Fridge
भ्रूः	Eye-brow	रक्तम्	Blood	शौचालयः	Toilet
भोजनप्रकोष्ठः	Dining hall	रब्बरबन्धः	Rubber-band	श्वेतपत्रम्	Whitepaper
मकरः	Crocodile	रोटिका	Roti	शृगालः	Jackal
मक्षिका	Housefly	ललाटम्	Forehead	स्यूतः	Bag
मज्जा	Bonemarrow	लशुनम्	Garlic	स्तम्भः	Pillar
मत्कुणः	Bug	लेखकः	Writer	स्थालिका	Plate
मधुकर्कटी	Papaya	लेखनी	Pen	स्कन्धः	Shoulder
मधुमक्षिका	Honeybee	लेखनपीठम्	Desk	स्वेदकम्	Sweater
मन्दारः	Coral flower	वदनम्	Face	सङ्केतः	Address

मयूरः	Peacock	वर्णलेखनी	Sketch-pen	समपत्रम्	Postcard
समुद्रः	Sea	सुवर्णकारः	Goldsmith	सैनिकः	Soldier
सर्पः	Snake	सुवासकम्	Talcum powder	सोपानम्	Step
सहोदरः	Brother	सूकरः	Pig	हरितकम्	Green leaves
सान्द्रमुद्रिका	CD	सूपः	Soup	हरिणः	Deer
सिंहः	Lion	सेवकः	Servant	हस्तः	Hand
सुधाखण्डः	Chalk piece	सेवफलम्	Apple	हैमिका	Snow

